

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

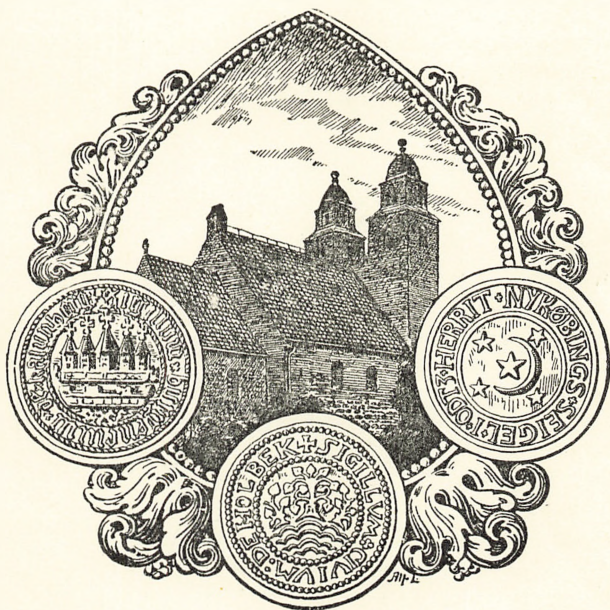
FRA HOLBÆK AMT

HISTORISKE AARBØGER

48. BIND

UDGIVET AF

HISTORISK SAMFUND FOR HOLBÆK AMT

XIV BIND 4. AARGANG

1955

I KOMMISSION HOS P. HAASE & SØN - KØBENHAVN

HOLBÆK AMTSTIDENDES BOGTRYKKERI

1955

INDHOLD

ADOLF BURCHARDI. Af redaktør Bent Rasmussen	5
MARKNAVNE I RØRBY SOGN. Af cand. mag. Inge Wohler	20
FRA STAVNSBANDSTIDEN I NORDVESTSJÆLLAND. Af Rasmus Nielsen †	43
SYSSEL - AMT - BIRK. Af redaktør Bent Rasmussen	69
DA DET GAMLE NYKØBING BRÆNDTE. Af Sophus Jensen	78
Historisk Samfund i 1954	88
Sammendrag af Historisk Samfunds regnskab. (Omslagets 3. side.)	

Adolf Burchardi

født 1829 - død 1891

Af Bent Rasmussen

Om min gode ven Burchardi.

Når jeg netop sætter denne undertitel, har det sine ganske bestemte grunde. Først og fremmest fordi vor gamle formand, overlærer Albert Thomsen, sagde, da han havde hørt nedestående træk: „Begynd skildringen af Burchardi med den lille episode og tag essensen som titel“.

Man har fra forskellige sider i det sidste par år bedt mig om at samle og riste en minderune om mejeriforpagter Adolf Burchardi, Birckingegaard, der på så mange måder: kristeligt, folkeligt, kulturelt og materielt, fik så stor betydning ikke blot for sit sogn, sin egn, nej langt uden for denne. Hans navn kendtes i alle landbokredse og iblandt grundtvigske folk — og det er nok endda for snævert. Jeg vil i det efterfølgende prøve at give et rids af hans betydning; thi skønt jeg kun var 10—11 år, da han døde, står billedet af den ranke og stoute skikkelse for mig, denne elskelige, store børneven, måske netop fordi han på flere måder selv var som barnet, umiddelbar, stolende ubegrænset på dem, han engang havde fået tillid til. Jeg kunne nævne flere ting, men lad det komme frem lidt efter lidt i skildringen, og så må læserne selv finde ud af det.

Da jeg var 7—8 år, var jeg blevet fotograferet, og uden at mine forældre anede det, sendte jeg mit kontrafej til Burchardi med følgende påskrift: „Til min gode ven, Burchardi“. — Et sådant lille bevis på et barns hengivenhed må sikkert have glædet ham. Da jeg siden var derhenne med far, tog han mig i sine arme og

sagde: „Du er en rigtig knop“. Far blev nok forbavset, men da B. havde sluppet mig, lagde han fingeren tværs over munden, Jeg forstod, vi havde noget mellem os, nemlig billedet. Til min fødselsdag fik jeg sendt et album med billedet af Burchardi og et af fru Burchardi med påskrift: „Til min gode ven, Bent“.

Hvem var egentlig denne gode, hjertevarme mand? — Adolf Burchardi — navnet stavedes egentlig Adolph — var født på gården Kuskrog i Kappel, altså nær Slien.

Hans far, Ludwig Burchardi var 35 år, da han ægtede den kun 19-årige Ida Sieck, datter af dr. med. Poul Sieck. Det nygifte ægtepar fik gården Kuskrog i forpagtning 1820.

Fru Ida bevarede, trods det, at der kom et dusin børn i ægteskabet, sit friske, livlige og ungdommelige sind, sit smukke, fine ydre og sit varme, kærlige hjerte, til håret grånede i hendes alderdom. Hendes mand — altså B.'s far — blev lige ved de 90, inden han blev kaldt herfra. Han var børnenes særlig gode ven.

I øvrigt en livskraftig og frodig natur. — Af den store børneflokk døde de fire som små.

I 1842 flyttede familien til Grøngaard i Burkal sogn, nær Tønder. Adolf Burchardi var 13 år, da de kom til Grøngaard og lærte nu, ligesom sine søskende, ved at færdes blandt befolkningen det sønderjyske folkemål, men i hjemmet taltes kun tysk.

Det var jo netop i det bevægede år — 1842 — da Peder Hjort Lorenzen talte dansk — og vedblev at tale dansk — i stænderforsamlingen; men dette danske røre, som derved spredtes i befolkningen, så den vågnede til mere bevidst danskhed, fik ingen strenge til at røre sig i B.'s sind.

Slægten talte en mængde præster i fem generationer, alle havde de virket dernede. Der var i slægten et gennem 400 år nedarvet valgsprog, der lød: „Vær glad, slut dagen med tak, møder du en trængende så hjælp“. Går man, så vidt det er muligt, slægten igennem, vil man få følelsen af, at der har været mange glade mennesker, mange taknemmelige og gavmilde i slægten.

Burchardi sagde som en ældre mand: „Der har været mange glade Burchardi'er, men mærkelig nok ingen, der var rige på jor-

disk gods“. Det passer godt med det forannævnte billede af slægten.

I 1844 brændte Grøngaard ned til grunden. Henad aften kom en nabo for at bevidne Ludwig B. sin deltagelse i ulykken med dens store tab. Han traf Burchardi, hans hustru og deres søn Adolf midt ude på gårdspladsen. Naboen blev vel nok forbavset, da B. på den hjertelige og medfølelse hilsen svarede med glædestårer, idet han pegede på sin hustru og søn: „Jeg har kun grund til at sige tak; thi det bedste, jeg ejer, blev reddet“. Disse ord faldt som sædekorn i Adolf B.'s sind, og med det samme slog slægtens gamle valgsprog ned i hans hjerte, så han ikke alene aldrig glemte det, men levede derefter.

Familien var trofaste kirkegængere. En søndag havde præsten talt om det frugtbare, der kan være i at bekende sin synd for en enkelt fortrolig. Tanken fængede straks i Adolf Burchardis påvirkelige sind, og, tænkte han, det må være endnu mere ydmygende og frugtbart at bekende sine ungdomsvanskeligheder for hele menigheden. Da han var et umiddelbart og følsomt gemyt, var der ikke lang vej fra tanke til handling. Han udførte sin beslutning en søndag umiddelbart efter gudstjenesten. — Senere sagde han om denne episode: „Hvor kunne jeg dog gøre det? Nu forstår jeg, at hvad en enkelt fortrolig kan tage alvorligt imod og give råd for, kan let misforstås af de mange“ — og det skete naturligvis også.

Med B.'s livlige temperament og hele indstilling in mente kan man ikke undres over, at han, da krigen brød ud i 1848, med stor begejstring sluttede sig til insurgenterne (de slesvigholstenske oprørere) og meldte sig frivilligt. Ved Bov susede en kanonkugle så tæt forbi hans hovede, så han blev noget døv resten af livet. I 1850 stod han sammen med 28 fætre på Isted Hede og kæmpede for det, han havde kært, *mod* de danske tropper.

Han blev jo senere en så god, dansk mand som nogen, ja man kan måske sige — og lidt til, thi han ville ikke have, at hans børn måtte lære tysk.

Efter krigen måtte han i to år ligge som soldat i København;

men det kulturelle og kristelige røre søgte han ikke forbindelse med — han var slesviger. Derefter kom han hjem til Grøngaard og deltog i alt landbrugsarbejdet her.

Snart kom et afgørende punkt i hans liv. Under et besøg hos slægtninge i Angel møder han en holstensk mejerske, Anna Wohler, som både ved sit takkelige ydre og ved sin rappe dygtighed i mejeriet fanger hans opmærksomhed, ja mere end det — hans sind og tanke.

Efter det ganske korte samvær, det var blevet til, følte han længsel efter og trang til, at hun måtte blive hans livsledsagerinde, og med en sikker tro på, at de kunne gøre hinanden lykkelige. Han rejste dog uden at sige noget til hende om sit hjertes ønske.

Da han kom hjem til Grøngaard, betroede han sig til sine forældre. Faderen sagde: „En sådan sag, vigtig for hele livet, skal man betænke sig på. Vi, din far og mor, kan hverken svare fra eller til i dag, men vi vil gerne dele dit håb med dig. Når du har pløjet vangen, som du er begyndt på, kom så igen til os, så kan vi tale om sagen; men prøv dog på om du kan pløje tanken ned“.

En uge efter var B. færdig med at pløje vangen, og hans far spurgte ham: „Kunne du pløje tanken ned?“ hvortil B. svarede: „Når jeg pløjede den ene vej, pløjede jeg den ned; men når jeg pløjede den anden vej, pløjede jeg den op — og med den sidste fure pløjede jeg den op“.

Således har B. selv senere fortalt det. Underligt synes det måske os, og dog — man forstår, at faderen vil have, at sønnen skal tænke sig godt om, og kan man ikke netop tænke roligt og godt, når man går bag ploven?

Nu forstod forældrene, at det ikke var nogen flyvegrille, men en sikker beslutning, så faderen sagde: „Er det sådan, så er din mors og mit råd, at du rejser hen til pigen og betror dig til hende. Dine forældres velsignelse og lykønskning har du med på vejen; og vi tror også, at du har himlens velsignelse“.

Nogle dage senere tager han derned til Angel, og med bankende hjerte vover han frieriet. Hun falder ham ikke om halsen

eller sige ja; nej, Anna Wohler er af dem, der vil have betænkningstid; men som også er des sikrere, når en beslutning er taget. — Hun svarer: „Kom igen om fire uger, så skal jeg svare“. — Han kom — og hun sagde ja, og det ja efterfulgtes af et såre lykkeligt ægteskab.

Den 9. april 1858 fejredes deres bryllup på Grøngaard. De skulle nu flytte ned til den gård, hans far havde købt til dem i Nørre Farensted, nær Isted. Det var en gård med magre, sandede marker, og gæld var der på den. Sommeren 1859 var så tør, at B. på sine lette jorder næppe avlede udsæden. Det skete to år i træk. Det så derfor broget ud for dem i økonomisk henseende.

Hans svoger, Otto Lawaetz, gift med B.'s søster, hørte herom. Lawaetz var holstener, blev senere også en god dansk mand. Han havde haft en gård i Vestjylland. Med sine årlige studedrifter mod syd havde han gjort rast på Grøngaard og var her blevet kendt med og senere gift med B.'s søster, Charlotte. Lawaetz havde imidlertid købt Refsnæsgaard af godsejer von Barner, der også ejede Kalundborg slots ladegård (nu Kaalund kloster), og Lawaetz havde tillige forpagtet mejeriet på Birkingegaard. Han manglede netop en bestyrer. Så skriver han i 1860 til svoger Burchardi: „Kom og overtag mejeriforpagtningen. I er jo fortrolig med mejeribrug“.

Det smagte ikke det unge ægtepar, fru B. kunne næppe et dansk ord, men nøden tvang dem. De rejste, og lykken ventede dem i en skikkelse, de ikke anede.

Birkingegaard — nu Birkendegaard — ligger ved Værsløv station. Den var oprindelig et len under Roskilde bisp. Den nuværende gård er oprettet 1684 af Jørgen Bielke af en nedlagt landsby. Den var givet ham af kronen til erstatning for gods i Skaane, som han havde mistet til svenskerne. Samme Jørgen Bielke ejede også en tid Samsø. — Fra 1743 kom gården en tid under Lerchenborg, senere blev den et selvstændigt baroni under Lercherne. — Gården var på 915 td. land (ager, eng og skov).

Burchardis kom altså til Birkendegaard i 1860 og tog straks

energisk fat på deres gerning. Det kom dem til gode, at fru B. var en så kyndig og dygtig mejerske, så der blev lavet fint smør, der solgtes til „over topnoteringen“, som det hed. B. oparbejdede en fin malkekvægsbesætning. Fru B. var altid først oppe om morgenen. Hende mødte B. sædvanligt i køkkenet, og hans morgenhilsen til hende var ofte ledsaget af 2—3 slag over nakken — en noget ejendommelig morgenhilsen, men udeblev slagene, viste hun ham ind for at vaske sig een gang til. Vaskningen havde ikke været tilstrækkelig. — „Jeg må gå bønnens vej“, sagde B., og den kendte de begge.

Når han så var glad, gik han ud for at sige god morgen til sine folk, som han gav hånd, begyndende i mejeriet og sluttende i kostalden. Mødte han et morgengnavent menneske, opmuntrede han vedkommende med nogle spøgefulde bemærkninger. Hjalp det heller ikke, blev den pågældende gerne anmodet om at gå i seng igen. En karl tog engang B. på ordet; men det skete kun een gang, thi en slig adfærd kunne ikke tolereres af de andre karle.

Får man først lykke til at hilse kærlig god morgen, så går det forholdsvis let at være en glad mand resten af dagen, sagde B.

Vi går nu tilbage til 1860, da det unge ægtepar kom til Birkenegaard. Folk af den støbning, som de to kære mennesker var af, kan jo ikke alene leve for det materielle, selv om det naturligvis har sin nødvendighed, sin store betydning. De fandt hurtigt hen til den unge præst, Vilh. Beck, der var kapellan hos sin fader i Ubbby.

Kalundborgegnen betegnedes på den tid som en i åndelig henseende „død“ egn, men den unge kapellan gjorde et stort vækkelsesarbejde. Det viste sig, at der rundt om i egnen sad folk, der havde savnet en levende og frisk forkyndelse. Snart strømmede folk fra egnen om søndagen til Ubbby kirke, der ofte var fyldt af en lyttende forsamling, og blandt disse var Burchardi og hans hustru.

Fru Beck var tilmed også fra Holsten. Hver søndag kørte Burchardis til gudstjeneste hos Vilh. Beck, men også til andre tider kom de sammen. Fru Burchardi, der næsten ikke kunne et dansk

ord, da hun kom som husfrue til Birkendegaard, lagde sig hurtigt og energisk efter at tale dansk, og hun lærte det snart perfekt, medens Adolf Burchardis sprog stadig bevarede sit sønderjyske præg.

Så kom 1864. Burchardi blev indkaldt en kort tid, men kom ikke til fronten. En stor sorg var det for dem, at uforstående naboer kaldte dem for tyskere, nogle gik så vidt, at de slog en række ruder ind hos „disse tyskere“; thi de var netop blevet så fuldblods danske og følte helt, at Danmark var deres fædreland. Det varede heller ikke længe, inden alle folk blev klar over det.

Den danske følelse, der i 1864 var så stærkt oppe, tiltalte netop Burchardi. Han har ofte siden selv sagt, at „det var dansk kærlighed, der lærte ham, at også han havde et dansk hjerte“. Han følte sig frigjort og mærkede, at hans natur først kom til sin ret, da han var blevet dansk.

Årene 1864 og 1865 var sikkert nogle af de vanskeligste og i åndelig henseende mest bevægede år i ægteparrets liv. I 1865 mistede de en lille dreng, og samme år var det et ualmindelig tørt år, så græsset slog fejl, og B. tabte hver skilling, som han havde tjent i de foregående år. Som mejeriforpagter havde han også det til kvægbruget nødvendige jordareal til græs og roer. Han måtte købe foder så vel som flere oliekgær end ellers, og en hel del høg og roer.

Men netop i dette år, 1865, da det så mørkest og sortest ud for Burchardis, fik han en stor og gennemgribende oplevelse, idet cand. theol. Ernst Trier, som netop da oprettede Vallekilde højskole, kom ud på Kalundborgegnen og talte ved en række møder. Burchardi kom til et af de første møder, og han blev straks tiltrukket af den livfulde, temperamentsfulde kandidat Trier og hans gribende forkyndelse om mennesket skabt i Guds billede. B. sagde selv senere gang på gang: „Af Ernst Trier lærte og forstod jeg, at jeg er et menneske skabt i Guds billede, bestemt til at gøre sig jorden underdanig, være dyrenes herre og trægte efter mit rette hjem oven til“. B. blev fra den tid en varm ven af højskolen, særlig af Vallekilde. Med undtagelse af et par enkelte

gange var han til stede, når karle- og pigeskolen skulle åbnes. Han talte ved disse åbningsmøder, stærke og vækkende ord.

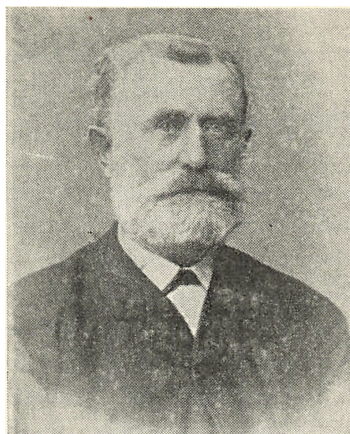
For nutidens mennesker lyder det måske mærkeligt, men når B. kom til Vallekilde og var sprunget af hesten, stormede han og Trier imod hinanden og faldt i hinandens arme. Det kunne hændte, at Trier trængte til et varmt ord og en god håndsrækning i sin skolegerning, og så sendte han bud efter B., som med stor glæde kom, selv om han måtte ride i storm eller gennem snedriver. De to — Trier og Burchardi — passede så godt sammen, ildfulde, iltre, fromme — man kan vel sige barnligt fromme mennesker.

Dette venskab førte også med sig, at B. kom til at høre og kende Villiam Hoff, der var kapellan hos sin svigerfader, den gamle pastor Bonnevie i „det velsignede Vallekilde“, som B. og Hoff senere betegnede Vallekilde. B. følte sig straks stærkt draget af Hoff's milde og kærlige forkyndelse af evangeliet, frem for Vilh. Becks mere pågående prædikener. I øvrigt stod Beck i en del år i god venskabsforbindelse med Trier og Hoff, flere gange talte Beck sammen med dem ved møder, men som årene gik, kom de mere fra hinanden. Tidligere havde Burchardi og hans hustru såvelsom adskillige andre, der senere sluttede sig til den grundtvigske kreds om pastor Hoff, søndag efter søndag søgt til Ubby, men så blev B. så optaget af Hoff's forkyndelse, at han kørte til Vallekilde for at høre ham, men fru Anna Burchardi kørte stadig til Ubby.

En søndag, da hun som sædvanlig var i Ubby, gjorde Vilh. Beck et stærkt udfald mod disse „Hopsasa Kristne“ — i en anden version hedder det „Halleluja Kristne“ — men da blev fru Burchardi vred og sagde: „De taler som den blinde om farverne“. Da hun kom hjem, tog hun sin mands hænder og sagde: „Nu kan jeg følge dig“, og hun blev nu en lige så trofast kirkegænger hos Hoff som hendes mand.

Den gamle pastor Bonnevie i Vallekilde var død, og folk ønskede, at Hoff skulle være hans efterfølger. Embedet var for stort, ligeså Rørby, så begyndte man at sysle med tanken om at få Hoff ud til Kalundborgengen.

Nogle folk samledes for at drøfte, hvordan de kunne få Hoff derud. Der kunne dannes en valgmenighed, og Burchardi var straks fyr og flamme for sagen. Det var i 1872—73. Der skal iflg. valgmenighedsloven 20 familier inden for en vis omkreds for at danne en valgmenighed, som selv skulle bygge kirke og præstegård samt lønne præsten. Ved det afgørende møde var der kun 19, men udenfor — skriver pastor N. A. Jensen — gik

A. Burchardi 1887

et fattigt landpostbud og talte på knapperne: skal — skal ikke? Det blev til: skal. Han gik ind og blev modtaget med salmen: Alt står i Guds faderhånd. Beslutningen var taget. — Det var en mand, som B. en vinterdag i 1866 under en ridetur til Kalundborg havde truffet siddende i en vejgrøft, læsende i biblen. Han var lige kommet fra Kalundborg sygehus og havde intet arbejde. B. kom straks slægtens valgsprog i hu: Hjælp den, der trænger. Han skrev på et papir nogle ord til sin kone og bad ham bringe hende brevet, og der stod, om hun ville give ham mad og lade ham blive, til Burchardi kom hjem. Han fik så arbejde hos B., som senere fik ham ansat som postbud.

Palmesøndag indviedes Betlehemskirken i Ubberup. Ingen frydede sig mere end Burchardi. Alle havde bidraget, hvad de kunne, arbejdere og håndværkere med arbejde. B.'s havde ydet så meget, at der ikke kunne blive til nyt tøj, hverken til forældre eller børn, men glade var de.

En aften, da B. gik fra et dagligstuemøde i København hjem til sit hotel, smånynnede han på aftenens sidste sang. En af gadens løsere eksisterer vrissede af ham og sagde: „Åh, I er slet ikke bedre end vi andre“. — „Nej“, svarede B., „vi er ikke bedre, men vi har det bedre“.

Det var også B., der i 1890 satte mod i den fra Vartov udtrådte kreds til at danne Københavns valgmenighed.

Man forstår ikke, hvordan han foruden at passe sin store bedrift kunne overkomme så meget andet. En af grundene må vel være, at fru Anna B. var en energisk og dygtig kvinde, både som husmoder og som mejerske. — B. blev lidt efter lidt en kendt taler ved landbomøder og andre møder ud over landet. Det var ikke retoriken, der fængede i tilhørerne, men den livfulde, glødende måde han fremsatte sine tanker på. Foruden ved landbomøder talte han ofte, når der skulle oprettes mejerier, han gik særdeles ivrig ind for oprettelse af gymnastik- og skytteforeninger, for friskoler og de frie menigheder. På sine ældre dage sagde han: „Jeg har fået et forkert modersmål. Jeg blev først rigtig mig selv, da jeg fik et dansk hjerte“.

En dag stod baron Lerche, Birkendegaard, og hans forvalter og drøftede, hvad der hørte til for at være et dannet menneske. „Pæne manerer og to fremmede sprog“, sagde baronen. Nej, eet sprog måtte være nok, mente forvalteren. „Hej“, råbte de til B., som netop kom over gårdspladsen, „lad os høre Deres mening om dannelse“. Uden et øjeblik betænkning svarede B.: „Ethvert menneske, der er sig bevidst at være skabt i Guds billede, og i kraft af denne bevidsthed vil gøre en tjenergerning i det samfund, han tilhører, og taler sit modersmål uden mislyde, er et dannet menneske“. — „Det var sgu' en anden forklaring, drøj nok at tage imod“, sagde baronen.

B. havde engang været i Ryslinge for at købe kvier, var hos Birkedal og med ham i valgmenighedskirken. Da han kom hjem, sagde han til sin ven, proprietær Holm, Ubberupgaard: „De sang i Ryslinge, som Guds engle i himlen må synge“. — „Så tager vi på søndag ind til Vartov, så skal du høre sang“, svarede Holm. Således kom B. i forbindelse med Grundtvig.

Hjemmet

Det var et dejligt hjem at komme i; altid syntes Burchardi trods megen økonomisk modgang at være i udmærket humør. Når vi kom derhen lørdag aften for at komme i Ubberup kirke

dagen efter, var der altid hyggelig samtale, og alle var med ved husandagten.

Søndag formiddag kørte vi så i charabanc med B. som kusk til kirke. B. gik altid med bowlerhat. B. havde på grund af sin døvhed plads lige neden for prædikestolen. Når B. gik op til sin plads, hilste han til alle sider med sit goddag, goddag, og alle hilste smilende igen.

Familien Burchardi spiste altid ved samme bord som folkene. En søndag stod middagen på kødsuppe, og da der netop den dag, jeg tænker på, var kommet uventede gæster, måtte fru B. spæde suppen op, „men der er Guds druelse i den“.

Engang da biskop Rørdam var på besøg, blev han ikke lidt forundret ved at skulle sidde ved det lange bord sammen med folkene.

Mange unge mennesker kom for at lære mejeribrug, og de har vidnet om det. Således fortæller pastor N. A. Jensen: „En dag for nogle år siden, da jeg havde en samtale med folketingsmand Jørgen Jørgensen (Lejre) og kom til at nævne B.'s navn, udbrød han med varme: „Ja, der var godt at være! Min mor har tjent hos dem og kunne ikke noksom rose dem for, hvad hun lærte af dem både timeligt og åndeligt“.

Forstander Brinch Lassen, Tune landbrugsskole, skrev i „Vort Landbrug“ bl. a.: Mange af læserne har sikkert kendt Burchardi eller lært noget af ham. Han var med til at stifte bladet, og han var ganske fortrinlig ved sådanne lejligheder, thi hvor han fik øje på en sags kerne og så, at den var god, kunne han med sin ildfulde tale rydde alle hindringer bort og bibringe alle tilhørerne samme tillidsfuldhed som den, hvoraf han selv var besjælet.

Så omtales B.'s store indsats for kvæg- og mejeribrug. Han indførte centrifugen som en af de første i landet. I de sidste år var han stærkt optaget af svineavl og var med til at oprette Holbæk svineslagteri.

Som lærested var Birkendegaard velkendt, og et stort antal mænd og kvinder har for kortere eller længere tid været hos Burchardi, bl. a. forstander Brinch Lassen, som mindes den tid med stor taknemlighed.

Fru Burchardi var den egentlige leder af mejeriet og magtede fuldt denne opgave. Nogle få „runder“ daglig gennem mejeriet var nok for hendes imponerende dygtighed til at holde alt i den rette gænge. Jeg mindes endnu, hvorledes hendes bemærkning om, at „mejerskens sved feder osten“, kunne få os til at arbejde, så denne vædske flød i strømme under ostemassens æltning, fortalte Brinch Lassen.

Hjem og mejeri var en skole for mange unge karle og piger, hvor de nød ikke blot en uddannelse, men også en opdragelse, som kendtes hele deres liv. Der var meget at bestille, men arbejdet gik med liv og lyst. Og så sagde B. ofte til dem, at „arbejdet er det samme før hvilen, som hungeren før maden, uden at disse går forud, smager ingen af delene“. — Adskillige samsinger har også givet mig vidnesbyrd om betydningen af deres ophold hos B. på Birkendegaard.

Et træk, som var typisk for Burchardi, fortalte min afdøde svigerfar, Jens Snedker. Han var i 1874 hos Andreas Bendtsen, Vallekilde. De havde til fru Hoff's fødselsdag lavet et havehus, som om natten skulle stilles op i den nyanlagte have ved præstegården, så det kunne stå færdigt om morgenen, når præsteparret kom op. Da tømmerne sent på aftenen nåede ud og fik læsset af, så de, at der manglede een ting — hvad skulle de gøre, skulle det nu ikke lykkes. Pludselig og på een gang blev de klar over, at de måtte henvende sig til Burchardi. Han blev kaldt op af sin søde søvn og sat ind i situationen. En af de gamle vallekildeelever blev purret ud og skulle tage den lette jagtvogn og køre til Vallekilde efter det manglende. Selv kørte B. noget senere ud imod køretøjet, men da han havde fået træstykket i giggen, så i flyvende fart til Ubberup.

Om morgenen, da præsteparret kom op, vajede det nye Dannebrog over det nye havehus. B. og fru B var der, og hans høj-røstede stemme — som døve folk gør, talte han altid meget højt — lød: Go'da', go'da', og til lykke! — Så kom da Vallekilde-tømmerne og B.s ind til morgenkaffe og morgenandagt hos det glædestrålende præstepar.

Ja, mange minder kunne fremdrages om denne enestående,

friske, ejegode og glade mand, som ydmygt bekendte: Gud alene æren. — Da han havde rundet de tre snese, blev han syg, og han længtes efter sin Anna, der var død nogle år forud. Datteren Emma B. passede ham udmærket. Hans sygeleje var meget pinefuldt, og dog kunne han være en trøst og styrke for børnene og de mange besøgende, der kom for at se til ham.

Knap 10 år travede jeg en dag fra Asminderup, hvor jeg sammen med et par jævnaldrende fra Røsnæs var på besøg, ad vejen til Birkendegaard. Jeg ville hen og se til min gode ven, Burchardi, som jeg havde hørt var meget syg. Da jeg kom, lyste et strålende smil op på den store børnevans ansigt, så jeg sagde: „Du er da ikke ret meget syg, vel?“ — „Jeg er i alle tilfælde glad, at du kom, og tænk så, at jeg snart skal møde Anna, så jeg har nok meget at være glad for“. — Da jeg gik, var jeg glad, fordi jeg ikke troede, at B. var så syg, men også, fordi han, da jeg gik, lagde hånden på mit hovede og sagde noget som: „Gud være med dig!“ — Jeg mindes også, når B.'s vogn rullede op for skolen, da stod solen i zenith, der var jubel.

I sin dødsstund blev Burchardi spurgt af sin datter: „Er du glad, far?“. Han svarede et lydeligt ja, og så døde han. Han levede og døde som en glad mand. Den 13. januar 1892 sov B. ind, og ugedagen efter fandt jordpåkastelsen sted fra Betlehemskirken, hvor der blev talt af Ernst Trier, Vallekilde, forretningsfører Gabe fra Københavns valgmenighed og pastor Vill. Hoff. Elever fra Vallekilde bar kisten ud. Han blev jordfæstet ved siden af sin hustru på Værsløv kirkegård; thi der var dengang ingen kirkegård ved valgmenighedskirken. — I valgmenighedskirken lod menigheden opsætte en lille sort marmortavle ud for hans plads i kirken. Der står bl. a. det ord: „Gud er kærlighed“.

Alle vi, der har kendt Burchardi og hans hustru samt hjemmet på Birkendegaard, takker for mindet om disse to mennesker og deres færden og virken.

Litteratur: Holger Begtrup: Grundtvigske hjem.
N. Clausen Bagge: do.
Vort landbrug 10. årg., 1892.
N. A. Jensen: Flensborg Avis.

Et brev fra Burchardi til en god ven, gårdejer R. P. Gylling i Tranebjerg.

Birckendegaard, d. 14. juni 1875.

Kjære ven!

På din venlige indbydelse til morgen d. 13. ds. kan jeg ikke lade være at svare straks igen og takke dig, fordi du ville have mig med ved det dejlige venstremøde, som I kjære samsøboere vil holde. Jeg kan ikke komme, for det første kan jeg endnu ikke rejse fra min hustru, og for det andet er jeg bunden ved et løfte, jeg har givet Lawaetz og Holm i et år ikke at tage personlig del i noget politisk møde; det vil vistnok falde mig trangt, fordi jeg forudseer, at der vil komme alvorlige tider over vort kjære Danmark, over vort kjære folk. Efter min mening er det første kanonskud falden, nu ved dannelsen af dette ministerium, ja, signalet er givet, hver mand på sin post, og nødig ville jeg nu stå som tilskuer, du ved, at jeg er af de naturer, der let blusser op, det forekommer mig nu, at er det sandt, at der går en republikansk strøm igennem det danske folk nu, så er der ved dannelsen af dette ministerium gydt olie til ilden. — Ja, kjære ven, det vil give en kamp, men ikke sandt, vi frygter ej. Men vore hjerter ere blødz („bløder“), vi havde gerne set, at frihedstræet kunne have skudt stærkere rødder og båret frugt, ved synet, at klasseforskellen forsvandt, og kærlighed forandre os alle; men lader os huske på, at træet blev plantet i jord fuld af ukrudt, og at vi mange år har givet ukrudtet lov til at brede sig, ja, fik undertiden lov at vokse så højt, at træet endda blev beklippet (1866), vi var for bløde; nu må vel spaden til, der må vel prøves, ja, end må der vel spændes bue. —

Det er prægtige mænd, du nævner i dit brev, som vil gæste eder. Gud give dem kraft og visdom til at føre sværdet; jeg ved ikke, om Krabbe mindes mig, jeg var så glad for ham ved et møde i Tømmerup ifjor, hvor han ærlig kjæmpede med åben pande, men hans modstandere med falsk mærke.

Hils dem alle (venner og politiske meningsfæller).

Berg må du endelig hilse og sige ham, at mit løfte smertede mig, da han var i Becks kro mig så nær, og jeg ikke måtte hilse på ham, sig ham, at jeg holder af ham; men sig ham ogsaa, at jeg undertiden ængstes lidt ved ham, når jeg ser eller hører ham træde frem, og tale store ord og slå kjæmpeslag, sig ham kuns, at jeg som undertiden ængstes ved, at hans eget jeg skal løbe bort med ham; bed ham om at holde fast ved sin barnetro, den er stærk til at kunne overvinde alt jættevæsen.

— Klaus Berndsen kunne du bringe en lignende hilsen, også A. Tange, de sidste forstod jeg rigtignok ikke nu ved slutningen af samlingen, de gode 30 mennesker er jo lidt skyld i, at vi fik et sådant ministerium, men det kan jo være, at vi nu næste vinter kan få ende på, at der spilles komedie med det danske folk. — Underlige tanker kan man undertiden få, sådan gik det mig i går ved sengetid, over, at da Jesus bragte os frihed, da var det toldere og syndere, der holdt sig nær til ham, men farisæere og skriftkloge foragtede ham;

er det nu ikke mærkeligt nu med kong Frederiks gave: Vi små folk er glad ved den, men „skriftkloge og farisæere“, de vil helst begrave den. — Jeg håber at komme over til dig endnu denne sommer, måske du ellers ville være kommet herover. — Hils din hustru, vi er Gud ske lov alle raske, og vor Herre velsigned os jo med dejlig regn, ja, han er god, han lader det altid regne ned over os. Han vil også hjælpe os i kampen for frihed, fordi han vil kun være konge over frie folk.

Lev vel, vil du hilse den kære Rasmussen, jeg kan se hans glæde ved mødet, men hils nu også til den anden side, de kære gamle Husums, og sig kuns til Elise Husum, at hun måtte gerne skrive til mig engang, jeg vidste i forvejen, at jeg var glad derved.

Du kunne så løseligt spørge hende, om hun kunne tænke sig at tage min lille Emma til efteråret i hendes skole, og så kunne du så løselig spørge farver Lund og hans hustru, om de kunne tænke sig dem at tage en sådan en lille vildsak i kost, jeg har 120 rdl. om året at betale for hende, det var et år, mere har jeg ikke.

Johannes kommer så til Rasmussen, så har jeg ikke lærerinde.

En venlig hilsen fra din lille ven

A. Burchardi.

Når dette brev medtages, „in ex tenso“, er det, fordi det giver et godt billede af denne varmhjertede, barnligtroende mand, såvel som hans ivrige modstand mod 1866 forfatningen.

NAVNELISTE:

Lawaetz, Otto, proprietær, Refsnæsgård, og Holm, Emil, ejer af Lerchenfeldt — begge ivrige højremænd, Rasmussen, Lars, kbmd. i Ballen, G. Husum, præst i Tranebjerg, Elise Husum, hans datter, havde sammen med sin søster Marie en lille privatskole i præstegården.

Krabbe, Christoffer, folketingsmand for Kalundborg-Samsø. Berg, Christen, fltmd., venstrefører, Berntsen, Klaus, fltmd., de moderates mand. Tange, A., fltmd.

B. R.

Marknavne i Rørby Sogn

Af Inge Wohlert

De vigtigste kilder til viden om vort lands gamle marknavne er markbøgerne fra 1680'erne — et forarbejde til Chr. V's matrikel 1688 — og de kort, der blev tegnet i forbindelse med udskiftningen o. 1800.

For Rørby Sogns vedkommende er det så heldigt, at der foruden markbogen 1682 (herefter betegnet MB) også findes tre kort fra 1787 i kopi fra 1805 (betegnet MK), et over hver af sognets tre byer Rørby, Kærby og Ugerløse. Det bemærkes, at MB kun findes i ekstrakt, d. v. s. jordstykkernes opmåling findes ikke anført, kun de enkelte bymænds andel af de forskellige jordstykker. Dette medfører dels en større mulighed for afskrivefejl, dels en — ret ubetydelig — usikkerhed m. h. t. jordstykkernes rækkefølge, hvilket igen influerer på stedfæstelsen. Alle navnevarianter er ikke medtaget i det følgende. Endelig findes i Stednavneudvalget en indberetning fra 1926, indsendt af lærer Georg Lond. Denne indberetning tillige med senere indhentede oplysninger fra sognet, navneformer fra moderne kort og navne fra H. P. Ernstsen, Historiske Optegnelser om Rørby Sogn, 1918, betegnes i det følgende under eet med „nu“. Af moderne navne er kun sådanne medtaget, som kendes fra MB eller MK.

Ved den følgende gennemgang af navnestoffet vil MB blive lagt til grund. Det vil ses, at nogle af navnene er let forståelige den dag i dag, hvorfor de ikke vil blive yderligere omtalt, medens andre for nutiden mere dunkle skal søges forklaret, ligesom i enkelte tilfælde stedfæstelsen af bestemte navne vil blive begrundet. Hvor samme navn optræder flere steder, sker den

nærmere omtale af det første gang, det forekommer. * ved et ord betegner dette som konstrueret.

Røerbye-Bye Hafver trende Marcher, 1. Øster wang, 2. Røer Moesze wang, 3. Kirche wang.
Kirchewang, MK Kirke Wangen.

Ellebiergs Aasz; Sansbiergs Aasz, Sandbiergs Aasz, MK Sandbjergs Agre, nu Sandbjerg; Store Sandbiergs aasz; Finche bierchs aasz, finchebiers gierre, MK Finkebeks Agre; Dieve Kier Aasz, MK Dybekjers Agre; Beszes Mayestycher; Hanne hofvedts Aasz; Hannes aas mellum bacherne, MK Mellem Banke, nu Mogens Banke; Mesing biergs Aasz; Baggeneaa; Schollebiergs Hofvedt Aasz; Schollebiergs Aasz, MK Skjoldbjergs Agre, nu Skjoldbjerg; Banneagersz Aasz, MK Barnekrogs Agre, nu Barne- eller Banemose, den gamle Mose, Store- og Lille Bavnemose; Ofverste dutte Aasz, MK Overdutte Agre, nu Dutte, Dutten; Kappelsz aas, MK Kabel Agre, omtrent det samme, som nu kaldes Fladen; Tiegiebiergs Holm, MK Tejbiergs Agre, nu Tej(g)-bjerg, Tagbjerg, Teglbjerg; Nehersz Duttet Aasz, MK Neerdutte Agre, nu Dutte, Dutten; Kirche agersz Aasz, Kirche aas, MK Kirke Agre; Gier aas; Greddeg Agersz Aasz, Gredde agers Aasz; Biug aasz; Lang Kiersz Hofvedts; Vorms Holm; Halaggersz aas, MK Hyll Agre; Dam aggersz Aasz, MK Damholms Agre; Tofft aggersz Aasz, MK Tofte Agre; Lille Holms Aasz, Holm aas, MK Holme Agre; Kircheholms Aasz, MK Holm.

På MK findes endvidere Aarbye Agre, Aarebye Holme, Bye Agre, Hell Ager, Hulke Agre og Provstens Holm.

Finchebierchs aasz, finchebiers gierre synes at indeholde ordet bjerg, mens MK har bæk. Første led er fuglenavnet finke.

Beszes Mayestycher. Maye er en skriveform for made, eng. Beszes kan ikke forklares.

Hanne hofvedts Aasz ser efter rækkefølgen i MB ud til at have topografisk forbindelse med Hannes aas mellum bacherne, hvilket antyder, at der også er forbindelse mellem navnene. Hofved har almindeligvis i stednavne betydningen „fremspring“. Hannes aas kan indeholde genitiv af kvindenavnet Hanne eller

af mandsnavnet Hannes, en form af Johannes, bl. a. kendt fra et dokument af 14/2 1397, hvor Kalundborgs borgmester Hannes Dondeman nævnes. Man kunne da med de foreliggende navnelid have ventet et *Hannes aas's hoved(s aas) eller lignende, og Hanne hofvedts Aasz må snarest anses for en reduceret form af dette omstændelige navn. Dog er den mulighed også til stede, at Hanne hofvedts Aasz er et sammenligningsnavn; sammenligningen med et hanehoved kendes også ellers i danske marknavne; Hannes aas er da formodentlig forskrevet.

Mesing biergs Aasz ser ud til at indeholde samme ord, som forekommer i sognenavnene Mesing i Hjemlev Herred og Mesinge i Bjerger Herred, Fyn. Disse navne tolkes som afledning af enten gammeldansk mēs „vidjekurv“ eller et andet gammeldansk *mēs „mejse“ (fuglenavnet).

Baggene aas indeholder en gammel form af ordet bavn, ældre bagn, baken, og må ses i forbindelse med Banneagersz Aasz. De nyere navneformer viser, at man har opfattet navnet snart som dannet af bavn, snart af barn og snart af bane. Dette skyldes lydligt sammenfald af disse ord i dialekten.

Skjoldbjerg er et sammenligningsnavn. Sammenligningen af en bakke med et buet skjold er overalt i landet faldet naturlig.

Ordet dutte er beslægtet med dot, tot og bruges som betegnelse for den lille græsbevoksede plet, der ofte kommer til at ligge i midten, hvor tre veje mødes.

Tejbjerg kunne måske indeholde et ord, der svarer til oldnordisk teigr „jordstrækning“, norsk teig, „afgrænset stykke jord eller skov“. Det kendes fra ældre dansk som tej(e) „jordstrimmel, jordstykke“.

Gier aas er sammensat med ordet gærde (sml. i Østervang Gerlands aasz, på MK skrevet Gjerd Agre).

Greddeg eller Gredde Agersz aasz kan ikke forklares. Ganske vist findes der et tillægsord greddig eller gredde „ivrig, grisk, forhippet“, men det er kun kendt fra nordjysk.

Vorms Holm af personnavnet Vorm. På MB's tid hedder en af mændene i Rørby Worm Wormsen.

Om Halager — vel egentlig et Hale-ager, om jordstykke af

lang og smal form — eller Hyldager — af trænavnet Hyld — er det oprindelige navn, kan ikke afgøres med sikkerhed. MB har imidlertid et andet eksempel på usikkerhed m. h. t. a:y, nemlig Halledas:MK Hylledyssel (Rørby Østervang), hvor såvel den moderne navneform Hyldedyse som naboskabet til MB Hylle Dys (Kærby Kirkevang) viser, at a må bero på en skrivefejl.

Dam har her muligvis den ældre betydning „dæmning“, „inddæmnet jordstykke“.

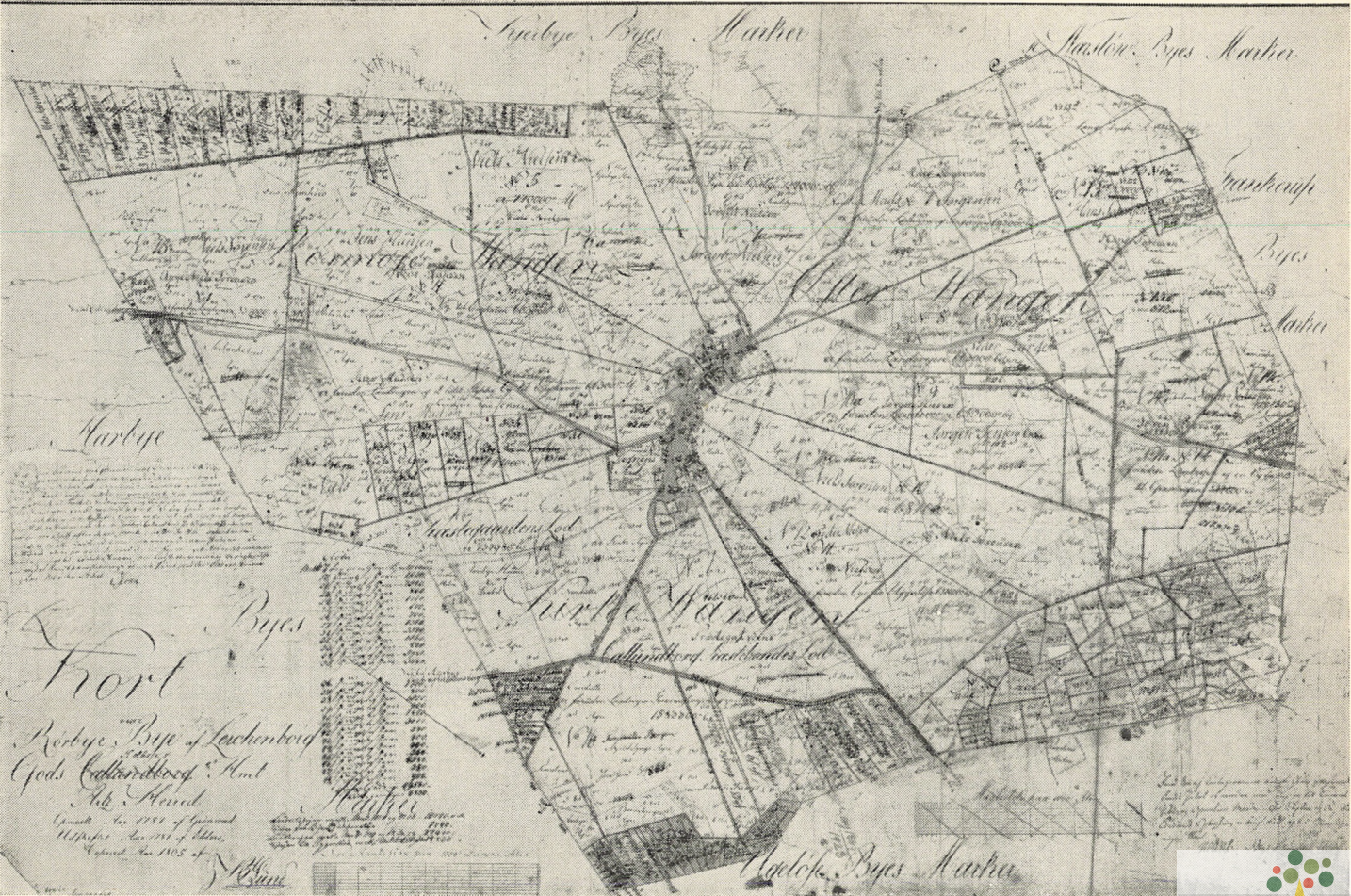
Holm bruges om forhøjning i lavt terræn, eng- eller mose- drag med sådanne forhøjninger.

Hell Ager, måske af navneordet hælde „skråning“.

Hulke Agre indeholder samme ord som Hølich i Ugerløse Kirkevang, det skrives almindeligvis holk og betegner en dyb hulning eller sænkning i jorden, undertiden med en kilde. Beslægtede navne er Hølkerup i Ods Herred og sognenavnet Hylke i Voer Herred; i jysk dialekt findes ordet hylke i betydningen „lav, våd eng“. Hulke kan være en overkorrekt skrivemåde for Hølke (egl. Hylke); i den stedlige dialekt går u over til ø.

Rørmoesze Wang, MK *Rørmose Wangen*, nu *Rørmose*.

Gundhøysz Aasz, MK Gulhøv Agre; Rør-moesze Aasz, MK Røhrmose Agre; Gaasz holmb; Solhøys-Aasz; Thiørne holmen, MK Tone Agre; Een Aasz Østen for Twed Høye, Tvædhøysz Aasz, Tvedhoy Agre, MK Tvehøvs Agre, ditto Humper; Thranestætt: Aasz; Weyer hoysz Aasz, MK Meierhøvs Agre; De stycher Norden for Stijbanche; Tranaggers Aasz, MK Trane Agre; Søe-kraag Aasz, MK Søe krogs Agre; Dyresteens Agre, MK Dyrsteens Agre; De stycher under Aarbye Toffter, MK Smaae Søkrogs Agre; Hangholmsz Aasz, MK Hanelholms Agre; Wrangemoesze Aasz, MK Wrange mose, nu Vrange Mose; Qværcke-Røylsz Aasz; Skaldre Aasz, MK Skalle Agre; Mellem Veysz Aasz, MK Mellemeveje Agre; Holmsagger Aasz, MK Holme Agre; Hæstholms Aasz, MK Hesteholme Agre; Sviene kiærs Aasz, MK Svinekjers Agre; Moorebierre Aasz, Moorebierre Gauffls Aasz, MK Muurebjergs Agre, Muurebjergs Humper;

Ribe Bys Kartee

Skovs Bys Kartee

Landsby Bys Kartee

Karlbye

Ribes Bys

Trost

Ribe Bys af Leichenborg
Gods Købstad
Ribe Skov

Udvalgt fra 1786 af General
Mønsters for 1786 af K. M.
Udvalgt fra 1705 af

Ribe

Nordre Ribe Kartee

1	100
2	200
3	300
4	400
5	500
6	600
7	700
8	800
9	900
10	1000
11	1100
12	1200
13	1300
14	1400
15	1500
16	1600
17	1700
18	1800
19	1900
20	2000
21	2100
22	2200
23	2300
24	2400
25	2500
26	2600
27	2700
28	2800
29	2900
30	3000
31	3100
32	3200
33	3300
34	3400
35	3500
36	3600
37	3700
38	3800
39	3900
40	4000
41	4100
42	4200
43	4300
44	4400
45	4500
46	4600
47	4700
48	4800
49	4900
50	5000

Letting af Landet med den tilhørende
1786 af K. M. Uden
1786 af K. M. Uden
1786 af K. M. Uden

vandløb eller lignende samt et jordstykke afgrænset af en sådan Flindtebjergs Aas, MK Flindtebjergs agre, nu Flindtebjerg; Sviinevadtz Aasz, Svijne-Wadtz Aas, nu Svinevaad, (-vade); Guulekiels Agg-Aasz, Guule-Kiæls Aggr: MK Guule Kilde, Guulekilde Agre; Kildstocherne; Broebechs Aasz, MK Brobeks Lodder, Brobeks Agre; Tyremoesze Agre, MK Tyvemose Agre, Tyvejord; Stiisagger Aasz, Stijbanche, MK Kjerbye Stie; Bye-tofftz Aasz, MK Tofte Agre, Toftebek; Graafeldte Agre, MK Graaefilde Agre; Bønlands Aasz, MK Bønland Agre; Døsz-agrene, Dysz Aasz; Pijnesbjergs Aasz, Pieresbierre Aasz, MK Piinsbjergs Agre; Pieresbieregaufls Aasz, Pieresbjergs Gaufls Aasz, MK Piinsbjergs Humper, Kilde aggers Aasz, Kildaggre.

På MK findes endvidere Provstens Holm og Søebanke Agre, nu Søbanken.

Rørmose har navn af bevoksningen med tagrør.

MB Gundhøysz Aasz er identificeret med MK Gulhøv Agre, dels fordi MB nævner den i række med andre jordstykker, som kan stedfæstes til den nordvestlige del af Rørby Rørmosevang, dels fordi materialet viser flere andre eksempler på vaklen mellem l og n. Det kan ikke fastslås, hvilken skrivemåde der er den oprindelige. Gundhøy kan indeholde en genitiv af mandnavnet Gunni, medens Gulhøj har farvebetegnelsen gul, måske på grund af plantevæksten.

Thjørne holmen kan være dannet af et ord tjørne, der betyder tjørnekrat; MK formen Tone Agre er sikkert en skrivefejl for Torne Agre, idet torn ofte bruges i betydningen tjørn.

Ordet tved, der findes i Twed Høye betyder i stednavne vistnok almindeligvis „fældet træ“, „rydning“. Da ordet ikke eksisterer i det almindelige ordforråd, har MK erstattet det med det mere forståelige tve-.

Weyer hoysz Aasz kan jævnføres med den bekendte Vejrhøj i Faarevejle S, Ods Herred. Første led betyder „vind, blæst“.

Stijbanche indeholder det oftere forekommende navneord sti, der kan have forskellige betydninger, nemlig „gangsti, fodsti“ og „fold, indelukke“.

Krog betegner i stednavne dels en krumning af en vej, et

krumning, dels afsides beliggenhed i byen eller marken (afkrog).

Dyresteen må antagelig — ligesom Dyre Ellemose, Reerslev S, Løve Herred — indeholde tillægsordet diger, ældre dansk dighær „svær, stor“. Dyrsten på Samsø forklares ud fra samme ord.

Hangholm : Haneholm. Et gammeldansk navneord hang findes i betydningen „hængning“, hvorimod betydningen „hældning, skråning, skrænt“ er ret ny i sproget. Men navnets betydning er i øvrigt ganske uklar, da de kendte navneformer afviger så væsentligt fra hinanden.

Vrang betyder „skæv, krum, forvreden“.

Røgel, også skrevet bl. a. røyl, rogel, røgle, royel, betyder i marknavne almindeligvis „langstrakt, lav forhøjning“. Kværk er et andet ord for hals, der i stednavne bruges til at kendetegne en smal, langstrakt lokalitet, eventuelt en indsnævring.

Skaldre : Skalle. Skaldre, eller almindeligere Skjaller, er navn på en plante, *Rhinantus Crista galli*. Skalle forekommer ofte i stednavne og betegner gerne en strækning, der er øde, bar eller ufrugtbar. Her beror det dog sandsynligvis på en forskrivning.

Moorebierre kan måske indeholde navneordet mor, betegnelse for en bestemt brunsort jordart, ofte moseagtig. MB skriver „Aff liige beschaffenhed“ med Hæsthølmbs Aasz og Svijnekiærs Aasz, der igen betegnes som „Middell Biug Iord af Leer oc sand Muld“.

Humpe er betegnelse for et lille stykke af en mark.

Gavl betegner i stednavne skrænt, klint og lignende. Det kan også bruges om et trekantet areal.

Tyremose. På landbrugsfællesskabets tid tilkom det gerne bønderne efter tur at passe bytyren (ofte et år ad gangen), og bestemte jordstykker var så til gengæld henlagt til brug for den mand, hvis hverv det var. Sandsynligvis er MK's Tyvemose at regne for en skrivefejl (i en lidt skødesløs skrift kan v og r let forveksles). I øvrigt er navne, der kendetegner bestemte steder som tilhold for tyve (eller undertiden som rettersted), langt fra sjældne.

Graafeldte Agre. Navnet kommer måske af et navneord gråfeld, svarende til oldnordisk gráfeldr „loden skindkappe af grå farve“. Fra Kong Valdemars Jordebog kendes en Skinfælz mosæ. Disse navne er sammenligningsnavne.

Bønland betyder Bønneager.

Pieresbjerg eller Pijnesbjerg. MK-formen tyder på, at Pijnesbjerg må være den rigtige form af navnet. Det kunne da være et navn af samme art som de bornholmske Morgenpinen og Pinen, der betegner jorden på de pågældende områder som særlig sen og vanskelig at bearbejde.

Østerwangen, Øster wang, MK Øster Wangen.

Loppe toerens Holm, MK Lopholms Agre, nu Loppetornen; Kauringe Holms Aasz, Kaueringe Holms Aasz, MK Kavringeholms Agre; Krog agre Aasz, MK Krog Agre; Tou Stente Aasz; Franchrup Aasz, MK Frankerups Holme, nu Frankerup Mosen, Dend Store Tove Stete Aasz; Elle Mose agers Aasz; Lychebiere aasz, nu Lykkebjerg, Lykkebjerg Mose; Steendys Aasz, MK Dys; Wommelsmosze Holms Aasz, nu Vijums eller VILLEMS eller Vilms Mose; Høffuedytz Aasz, Hoffve Dytz Aasz; Den lille giere Holm; Dend aasz for i Dysszen; Ellebiers Hule; Tuehøffs Aas, nu Tvehøj; Fladbiers Aasz, MK Fladebjergs Agre; Lille Fladbiers Hule Aasz; Schrine Aasen, Schrinebiere Aasz, Dend anden Aasz bag Schrinebiers Aasz, nu Skridebjerg, Skribjerggaard; Graffuis Holm; Tings ager Aasz; Blomstyeche Aasz; Stigs aasz, MK Sties; Lille Stigs holms aasz; Nels Egners Dys aasz; Stigsholms aasz, MK Søndre Sties Agre; Kragsteens Aasz, MK Kragesteen Agre; Damager Aasz; Snæbelle Aasz; Kielingholms Aasz, MK Kællings Holm; Aalebechs Aasz, MK Aalebeks Agre; Dend Aasz Wed Franchrup Gierde; Lange Dysz Aasz, MK Lange Dysse; Gerlands aasz, MK Gjerd Agre; Laane hoffeds Aasz, MK Lodden Høv, nu Laadenhøj, Nordenhøj; Halledas Aasz, MK Hylledyssel Agre, nu Hylledyssel; Fledes Aasz, MK Flede Agre; Præstekiers aasz, MK Præstekjærs Agre; Værsløff Maade; Biug aasz; Nerve Dam; Deyne Duffvel, MK Degne Dyvels Humper; Krusze rogels Aasz, Øster Kiels Aasz, MK Øster Kilde Agre.

På MK findes yderligere Kneit Agre, Staalersteen Agre og Wenner.

Kavringeholm er et sammenligningsnavn; kavring er navn på forskellige slags små, runde brød.

Tou Stente kan måske indeholde mandsnavnet gammeldansk Tōvi eller kvindenavnet gammeldansk Tōva. Der er dog også mulighed for, at det kan være talordet to.

Lykkebjerg af løkke „indelukke“.

Wommelsmosze. At dømme efter de moderne former af navnet må MB's navneform være fejlskrevet. Det ser nærmest ud til, at navnet er dannet af mandsnavnet Villum, Vilhelm.

Hule svarer til gammeldansk hola „hule, fordybning“ og anvendes i stednavne om små dale og lavninger.

Skridebjerg, Skribjerg kan forklares af tillægsordet skred eller skre „glat“ om bakke „stejl, brat“, mens MB's navn kan være sammensat med et udsagnsord svarende til oldnordisk skriðna „glide“.

Graffuis Holm ser ud til at indeholde mandsnavnet Graves; da dette imidlertid er en ret ung omdannelse af Gregorius og ydermere en specielt vestjysk form af navnet, er der måske større sandsynlighed for en genitiv af navneordet grav.

Blomstyché af ældre dansk blomæ „blomst“.

Stigs aasz eller Sties af personnavnet Stig eller navneordet sti.

Nels Egners Dys aasz. Nogen Niels Ejner omtales ikke i MB.

Snæbelle kan være en sammensætning med navneordet elle „bevoksning med ellekrat“ eller med belle, en sideform til det almindelige stednavneled balle „forhøjning“. Første leds betydning er ganske uvis.

Fledes Aasz. Genitiv af navneordet flæde „flade, flad mark, fladt stykke land, agerskifte“.

Nerve Dam er ganske usikkert; man kunne gætte på en sammensætning med neder eller et „nær ved dam(men)“?

Deyne Duffvel. Dybbel eller døbbel er afledt af tillægsordet dyb og betegnelse for sump, bæk, mosehul; vistnok altid en lille lokalitet.

Krusze rogels Aasz kan indeholde persontilnavnet Kruse eller måske en afkortet form af et plantenavn som krusemynte, krusekål eller lignende.

Kneit Agre. Første led gengiver sikkert dialektudtalen af ordet knægt.

Staalersten kan måske være dannet af personnavnet Staae, ældre Stali, med det r-indskud, som også kendes fra f. eks. Fjenne(r)slev, Hemme(r)shøj.

Wenner kan ikke forklares.

Kierbye Bye haffuer trende Marcher: 1: Lille Wang 2: Røermose wang 3die Kraage dysze Wang.

Lille wang.

Mølle høys Aas, MK Møllehøvs Agre, nu Møllehøj; Steen Stente Aas; Wibeholm; Vberup stentes Aas, MK Opperup Agre; Haldsteens aas, MK Halsteens Agre; Erte bierg, MK Ertebjerg; Rye Krogs Aas, MK Ryis Agre; Søe høys Aas; Østen for Søen; Kobroe stycher, MK Kobroe; Vlff høys aas, MK Ulehøvs Agre, nu Uglehøj; Spær Røgels homper; Spær røgle Aas, MK Spørøylær; Steenbierts aas, MK Store Steenbjergs Agre, nu Stenbjerg Mose; Tocherne; Toffte Aas, MK Tofter; Parche Agre, MK Park Agre; Høy kiers aas; Noles holm, MK Hokesholm; Lille Steenbjerg, MK Smaae Steenbjerg; For i Gamle gaarden; Tulebierts aas, MK Tunebjerg, nu Tunbjerg, Tonbjerg; Kildebjergs aas, MK Kiellebjergs Agre; Grydebjerg, nu Grydebjerg; Trolleleds holm, Trolle holm, MK Trolle Agre; Fluebierts aas, Flue bierg, MK Fluebjerg.

På MK desuden bødker Agre, Galebeks Agre, Hosseholm, Palholm, Svanemose Agre, Øllemose Agre, nu Ølmosen.

Haldsteens aas må sikkert sættes i forbindelse med det gammeldanske tillægsord hal(1) „skrå, hældende“.

Rye Krogs Aas kan jævnføres med sognenavnet Rye i Volborg herred. Navnet er beslægtet med udsagnsordet rydde, ældre rythia, og bruges om skovrydning.

Uglehøj ser efter MB-formen ud til at være en omtydning af et Ulvehøj.

Spær kan betyde „lanse, spyd“ eller være det fra tagspær kendte ord „lang stang“. Begge dele kunne bruges om et jordstykke af lang, smal form. Endelig kan det høre til udsagnsordet spærre.

Tokkerne. Tokkejord kaldes i ældre tid den ikke opmålte jord, jord uden for fællesskabet, eller måske jord, der tildeles en mand efter skøn. Ordet er almindeligt i danske stednavne.

Park. I markbøgerne finder man ofte ordet fiskepark „lille fiskedam“.

Nolesholm er sandsynligvis (ud fra navnenes rækkefølge i MB samt de mange fælles bogstaver) samme lokalitet, som på MK kaldes Hokisholm. Første led synes at være et personnavn, men på grund af de usikre skriveformer er en forklaring ikke mulig.

Tulebjerg er formodentlig en fejl i MB for Tunebjerg (sml. Gundhøj: Gulhøv o. a.). Betydningen uvis.

Grydebjerg. Ordet gryde plejer i stednavne at betegne en fordybning i jorden. Dette navn kan dog også være en sammensætning med ældre dansk grýt „grus, sten“.

Trolleleds holm er den almindelige form i MB. Formodentlig en sammensætning med navneordet trolde eller persontilnavnet Trolle.

Galebeks Agre ligger både i Lillevang og Kragedysse Vang. Betydningen uvis.

Hosseholm er snarest et oprindeligt Horseholm, af hors „hest, specielt hoppe“. Jfr., at MB skriver Bars Røgel i Kærby Lillevang, hvor MK har basrøyle.

Palholm. Betydningen uvis.

Øllemose. Ifølge stedlig overlevering hentedes her vand til ølbrygning. Navnet forekommer flere steder på Sjælland og er snarest et oprindeligt Ulvemose med den dialektale overgang af u til ø.

Røer-Moese Wangen. (Nu Rørmosegaard).

Sønder Riis Agre, Sønder Riis Høy, MK Riis agre, Riishøvs Agre; Smaa Riis Stycher, MK smaae Rishov; Menniche moes, MK Melkmose Agre; Tofte Agre, MK Tofter; Lousteens Aas; Lousteens Holm; Lunds Aas; Smaa Raageleds Stycker; Bars Røgel, MK basrøyle Agre; Bars Røgels Holm; Raageleds Aas; Huil-løus Aas, MK Store Hjulskovs Agre; Lille Huil Løus Aas, MK

Smaae Hiulhøy; Kraag Agre, MK Krog Agre; Murrebiers Aas, Sønden for Murbierg, MK Murebjergs Agre; Eschholm; Esch Holms Homper; Bølbroe Aas, MK bolbroe Agre; Østre Støcher ved Byes Høye; Bandsholm; Østre bands Holms Homper; Norden Willen Tving; Willen Tvings Aas, MK Vildentvengs Agre; Lang Aggers Toeren, MK Langestorn; Schade Stæds Aas, MK Skadestets Agre; Andekiers Aas, MK Andekiærs Agre; Steens Høys Aas, MK Steenhøvs Agre; Westre Steens Høys Aas; Nordre Steens Høy; Lee Lænds Aas; Norden for Høyene; Sønden for Høye; Westen for Høye; Østen for Høyene; Westre Steens Høys Stycker; Maae Holm; Magle Mad, MK Maglemose Agre; Svine Wads Holm, MK Svinevaads Agre; Nørre Magle Mad; Sand Holms Aas; Lille Murrebiers Aas; Tjørne Høys Aas, MK Tjørnehøvs Agre, nu Tjørnehøj; Tjørne Høys Homper; Wester Tjørne Høys Aas; Østen for Grefflings bech; Sønder Biørne Øye; Østre Biørne Øye; Nordre Biørne Øye; Riges Aggers Høyfd; Røer Moese Aas, MK Rørmose Agre; Wangeled Aas, MK Vangede Agre; Kanne Steen, MK Kandesteens Agre; Sneechs Stycker, Schneerbechs Stycker; Gammele Baun; Kalfhøys Aas, MK Kalvhøvs Agre; Bertels Aas, MK bertels Agre; Kirche Stentte; Brobechs Aas, MK brobeks Agre.

På MK findes yderligere Giede Agre, Myrre Enge, Skarpe St, Sorte-Mose-Agre, Steensholms Agre, Søholms Agre.

Ris betyder „krat, mindre skov“.

Menniche moes er identificeret med Melkemose, dels på grund af rækkefølgen i MB, dels under hensyntagen til den oftere iagttagne usikkerhed overfor n : l. Navnets betydning uvis.

Lousteens Aas. Betydning uvis.

Bars Røgel. Forledet er måske tilnavnet barn, da et n let vil falde bort i gruppen -rns-.

Huilløu er formodentlig samme navn som det oftere forekommende Hvil(e)høj, dannet til udsagnsordet hvile. MK's former må bero på en fejllæsning af forlægget.

Murrebier, Murbierg kan måske være sammensat med navneordet mur. Der er ingen topografisk forbindelse med Moorebiere i Rørby Rørmose Vang.

Eschholm er dannet af trænavnet esk, det samme som ask.

Bølbroe. Bolbro eller Bulbro er et almindeligt forekommende stednavn. Det er samme ord som det ældre danske navneord bulbro, „bro af træstammer, plankebro“. Her med overgang af u til ø.

Bandsholm kan ikke forklares.

Willen Tving. Tving hører til udsagnsordet tvinge og betyder vistnok „indsnævring, indhegning“, måske specielt „løkke“ eller „vænge“, undertiden snarest „afkrog“. Ordet er intetkøn (MB fra Harested S, Ringsted Herred har: Oppe i Tuinget), hvorimod første navneled ser ud som en gammel akkusativ hankønsform af tillægsordet vild. Denne form var imidlertid stivnet ud fra visse faste forbindelser og kunne bruges — dog navnlig poetisk — i samme betydning som vild. Til sammenligning kan nævnes, at Langesø i Vigerslev Sogn på Fyn på et MK fra 1767 kaldes Langensø, og fra samme sogn har MB 1682 Langenborg Huse.

Schade Stæds Aas. Stæd, Stet betyder „stente, overgang over et gærde“. Første led kan være fuglenavnet skade.

Lee Lænds Aas. Samme navn findes i Kragedysse Vang, hvor MB har Sønder Leer Tend, MK Leelens Agre. Navneordet lend forekommer hyppigt i sjællandske marknavne; det synes at betyde „landstrækning“. Navnet er i øvrigt ganske uigennemskueligt.

Maae er det samme som made „eng“.

Biørne Øye. Øje er i stednavne ofte betegnelse for et lille vandhul.

Riges Aggers Høyfd. Måske af personnavnet gammeldansk Riki. Høfd betyder i marknavne „forager“. I denne MB er ordet ikke altid klart adskilt fra hofued „hoved, fremspring“, ligesom det vistnok undertiden kan være forvekslet med høgh, hø „høj“.

Kanne Steen. Forledet kan være det i middelalderen almindelige tilnavn Kannæ, eller stenens form kan have vakt forestillinger om en kande.

Snee bech eller Schneerbecch er af ganske uvis betydning. Man kunne tænke sig, det kunne høre sammen med navneordet snare, beslægtet med nedertysk sner „bånd lagt i slyngninger“.

MB omtaler ikke nogen Bertel.

Myrre Eng kan indeholde insektnavnet myre eller navneordet myr eller myre „mose“.

Skarpe St. Skarp bruges om stenet og gruset jordbund.

Kraage Dyse Vang, MK Kragedysse, nu Kragedysse.

Tofte Jord, MK Tofter; Hylle Agre, MK Hyll Agre; Graf Agre; Kiercke Stente; Broe Becken, MK brobeks Agre; Hylle Dys, Hylle Dys Agre; Kraage Dyse Agre, Kraage Dysz Agre, MK Kragedøsse Agre, Kragedysse; Allebechs Aas; Kierlinge Holm, MK Kierlinge Agre; Stavels Kier, MK Stakkelskiærs Agre, nu Stavnskjærgaard; Lange Møe, Lange Møl, MK Lange-mose Agre; Westen Ørne Øe, MK Aarnehøv Agre; Østen Ørnes Aas, MK Aarnehøv; Stavens Dys, Stauens Aas, MK Stauendysse Agre, nu Stavndysse; Sønder Leer Tend, MK Leelens Agre; Franckerops Gier Aas, MK Frankerup Holm; Tuer Aas; Sand Holm, MK Store Sandholm; Lange Dys Aas leger Ø: for Tuer Aas, MK Dies Agre; Mellem Kiers Aas, MK Mellemkjær; Øns Høus Aas, MK Ønshøvs Agre, nu Onshøj eller Olshøj; Brunning Moese Aas.

På MK findes desuden Gaasemose Agre, Galebeks Agre, Spids Agre.

Allebechs Aas. Første led kan måske være trænavnet al „elletræ“, man skulle ganske vist så vente et Albæk, men til sammenligning kan tjene bynavnet Allerød (Bløvstrød Sogn), hvis ældste former er sammensat med Al-; 1585 findes første gang formen Alle-, og fra 1660 er Alle- enerådende.

Stavels Kier findes i nutiden bevaret i gårdsnavnet Stavnskjærgaard; det kunne tyde på, at her igen er en n:l forveksling i MB. MK's navneform må da bero på en misforståelse af navnet, og kærrets navn må høre sammen med den nærved liggende Stavens Dys. Navnet kan indeholde ordet stavn i den ældre betydning „stub, stamme“, eller i den fra norsk kendte betydning „fremspringende højde, odde“. Det kan dog også tænkes, at Stavels Kier er den oprindelige navneform, som sent er blevet

ændret på grund af fejlagtig tilknytning til Stavens Dys. Første led kan da være navneordet stabel „pæl, stolpe“.

Lange Møe i MB kan være en skrivefejl for Lange Mae, hvorfor den er identificeret med MK Langemose.

Ørne Øe, Ørnes Aas er formodentlig et oprindeligt Ørnehøj og Ørnehøjs Aas, af fuglenavnet ørn. Man kan godt høre ø foran r udtalt med en meget åben lyd, hvilket kan forklare MK's skrivemåde med aa.

Øns Høu, nu Onshøj eller Olshøj. Da højnavne ofte har et personnavn som første led, kan man sammenligne dette navn med det falsterske sogneavn Ønslev, som tolkes af et ellers ukendt personnavn *ønir. Da vi ikke kender højnavnet fra ældre kilder, kan man imidlertid intet sige med sikkerhed om dets betydning. Den nye navneform Ons- eller Olshøj kan skyldes et ubevidst ønske om mere kendte navneled.

Brunning Moese kan måske være en afledning af gammel-dansk brun „brønd, kilde“.

Vgelösze Bye, Hafuer Trende Wanger. 1. Waldeberigs Wang. 2. Kierche Wang. 3. Lille Wang.

Waldeberigs Wang, MK Voldbjergs Agre, nu Voldbjerg.

Wonge Leedz Støcher; Baufn Aasszen, MK Barre Agre; Thiuf Kilde aas; Houff mossze støcher, Hauff Mossze støcher, MK Have mose Stykker, nu Havemosegaard; Korsz Høy aas, MK Korshøye, nu Korshøj; Hyll ager aasz; Høysteens aasz, MK Høvesteen; Graa Konteholmen; Sties agr Aas, MK Stiisagre; Ørne beck, MK Ørnebek; Sand grauffs Aasz, MK Sandgravs Agre; Sandgrauffs støcher; Søe Krogs agr, MK Søekrogene; Slusszen Aasz, MK Sluserne; Den Aasz bag paa Grødebjerg, MK Grydebjerg, nu Grydebjerg (og Grydedal); Den Aasz For paa Grødebjerg; Krog Agr, MK Krogager; Swin lort Aasz; Siell agr Aas, Seel agers Aasz, MK Selager; Skad holmen, MK Skadeholm; Klede Kiersz agr, Klæ kierisz Agr, MK Klædekjer; Gnæckis Høy agr, MK Gnekkehøyes Agre, nu Gnægeshøj; Vnder i Søen, MK Søe agre; Boell Eng aas, MK Biel agre; Gnækeshed,

MK Gnekkehoys Agre; Abel gaardz agr, MK Aulegaards Agre; Holmes agr, MK Halme Agre; Koekiers Holm, MK Koekjers Holm; Manen, J Manem, Mannem, MK Mands Agre; Donbiedz Hoffuet, MK Dunsbjergs Hoved; Galte mossze Støcher, MK Galtmose; Reff Røgell agr, MK Riveroyel; Sualle becks thofft, MK Svanebjergs Tofte; Holle Becks Støcker, MK Haulebeck, nu Hulebæk; Strand agr, MK Strandagre; Donszberig aas, MK Dunsbjerg.

På MK findes endvidere Hynderne, Knolle Stykr, Kragebjerg, Mortens Agre, Skrædder Agre, Slettekjær og Svalerups Agre.

Voldbjerg indeholder sikkert det ældre danske ord wal(l), „græsbevokset mark“, i senere dansk almindeligvis skrevet vold (jfr. de talrige Valby'er og Voldby'er).

Baufn Aasszen er identificeret med Barre Agre på grund af naboskabet med Baane Støcher og Barne eller Bavnehøj.

Houff mossze støcher — sjældnere skrevet Hauff — hører til ordet have i dets ældre betydning „indhegning, vænge“.

Graa Konteholmen. Samme navn kendes fra svenske naturnavne, Gråkuntan, betydningen obscøn.

Siell agr Aas — i Kirkevungen kaldet Sel agre — såvel som Siele mad, Sielle mad i Lillevang, er sikkert dannet af plantetnavnet selje „pil“.

Klede Kiersz agr kan måske indeholde ordet klid, også skrevet kle; det kunne måske gå på jordbundens udseende (MB: Leer og lidet muld).

Gnæckis Høy kan ikke ses at have forbindelse med noget andet ord end udsagnsordet, ældre dansk gnegge „vrinske“; det kan også betyde „vrænge“ eller „spotte“ og ville i og for sig give god mening som persontilnavn, blot kendes et sådant ikke.

Heed betegner i sjællandske stednavne en flad, skovløs strækning.

Boell Eng. Boel brugtes undertiden som betegnelse for et jordmål (af varierende størrelse); boel kunne også være betegnelse for en bestemt del af bymarken.

Abel gaard. Abildgaard betyder frugthav, her dog måske brugt som persontilnavn.

Manen. Bestemt form af ordet ma(d)e, eng, skulle blive ma(d)en, dette ord er undertiden blevet opfattet som ubestemt form og har fået bestemthedsendelsen tilføjet endnu en gang.

Donbiedz Hoffuet og Donszberig aas må efter formerne på MK at dømme høre sammen og den første form være fejlskrevet. Hvad Donsz-, Duns- her betyder kan ikke ses af det foreliggende materiale. Landsbynavnene Donse (Karlebo S, Frederiksborg Amt) og Dons (Almind S, Vejle Amt) søges begge forklaret som oprindelige sønavne indeholdende plantenavnet dun (dunhammer o. lign.).

Sualle becks thofft er identificeret med Svanebjergs Tofte dels på grund af rækkefølgen i MB, dels ud fra usikkerheden overfor l:n, endelig ved parallelisering med finchebier:Finkebek i Rørby Kirkevang.

Kiercke Wangen.

Lambe høien, MK Læmmerkno; Presteholmb, MK Præsteholm, Præsteholms Agre; Dee Støcher bag bie tøre moesen; Bag paa Ellebergs Støcher, MK Smaae Ellebjerg, Store Ellebjerg; Kæretoffter, Karetoffter, MK Kurretoft; Baane Støcher, Bahne Stochr, MK Barnestykr, nu Barnehøj eller Bane- eller Bavnehøj; Katte stiirt; Slangehøj Aasz, MK Slaaenhøye, nu Slaanshøj; Lunds agre, MK Lundsagre; Lunde moesze holmb, MK Lundemose holm, nu Lundemose; Lunde broe støcher, MK Lundebro Styr; Selagre, MK Selager; J man agre; Daa Røgel, MK Drageroyel, nu Dragerøiel; Daarøgelz holmb, MK Drageroylsholm; Magel hois agre, nu Malhøj; Lamme Søe agre, MK Smaae Lammesoe Agre, nu Lammesø; Sandagre; Raamoese Agre, nu Raamose; Dee Støcher i kochers halmb; Swathøj aasz, nu Skvat-høje; Brun høj aasz; Staledesz aasz, nu Staaledshøj; Wei høj aasz; Trettensz boel; Buszberg aasz, Møehøis aasz, MK Mohoye, nu Møhøj; Mellum agre; Wammen agre, Wamen agre; Egneholmb; Traneholmb, MK Traneholm; Heldlene, Heldlen; Abildgrd aasz, MK Aulegaards Ager; Kierche brinche, nu Kirkebrinken; For paa brunhøj; Toffterne; Wangeledz Støcherne; Hølch, MK Holkerne; Kloche kiers stychr; Kusze Kier; Nøre-

berg, Nøre bergs gaufl, MK Store Nørrebjerg, smaae Nør-bjerg, Nørrebjergs Holm; Gyldle Røil, MK Gyldenroyel; Røhr moesze holmb, MK Rørmoseholm; Tøre moesze Støcher, De Støcher Ved Tøre moesen; Tiørne bergs aas, MK Tjørnebjerg; Wed aarebye Diige; Toehofs aasz, Toehøfs aasz, MK Tuehøye; Aarbye diige aasz, MK Aarbye Digestykker.

Desuden findes på MK Badstrup Agre, Kjerntofte, Krogager, Steenager og Øxeskaft.

Læmmerknos mangler sikkert en ø-streg, knøs betegner i stednavne en lille høj.

Bie tøre moesen er sikkert fejlskrevet.

Kæretoffter har som forled navneordet kær, mens første led i Kurretoft er samme ord som det fra jysk kendte korre „bydam, gadekær“. Da stedet ligger lige ved byen, kan man ikke ud fra beliggenheden slutte, hvilken navneform der må anses for den rette.

Katte stiert er et sammenligningsnavn, „hale“ er en almindelig betegnelse for lange, smalle jordstykker.

I Drageroyel kan forledet være navn på fabeldyret drage; det forekommer ikke sjældent i højnavne, muligvis oprindeligt i forbindelse med skattesagn. Om jordstykket har skiftet navn, eller MB-formen er fejlskrevet, kan ikke afgøres; Daarøgel danner en udmærket parallel til Ræverøgel.

Om Raamose indeholder dyrenavnet rå eller navneordet rå i betydningen „stang, grænsemærke“ kan ikke afgøres.

Swathøj aasz eller Skvathøj indeholder ordet skvat, der her kan have betydningen „lille dyng“.

Staledesz aasz kan måske være en sammensætning med „led“; men navnets betydning er uvis.

Tretzensz boel. Formentlig bestemt form af navneordet trætte „strid, proces“.

Buszberg Aasz. Navneordet bus „fjorgammelt, vissent græs“ kendes kun fra jysk. Men måske kan ordet her være brugt i betydningen „halm, der stoppes ind ved mønningen under tækning“.

Møehøi — første led er muligvis det ældre danske tillægsord *miö(r)* „smal“.

Wammen agre. Af uvis betydning.

Egneholmb. Udsagnsordet *egne* eller *opegne* bruges „naar By-mænd lade Qvæget paa Byens Fællede drive sammen, paa det at enhver kan tilegne sig sit, efter det bestemte Antal“.

Heldlene, Heldlen. Betydningen uvis. Måske kan det være en skriveform af det i marknavne ikke sjældne hælde „stejl skrånning, skrænt“, i bestemt form, flertal eller ental.

Kusze Kier. Første led kan være det gammeldanske tilnavn *Kuse* eller navneordet *kusæ* „den, der frygtes“ (beslægtet med udsagnsordet *kyse* „skræmme“), eller det kan være en reduceret form af et plantenavn som *Kusseurt* eller lignende.

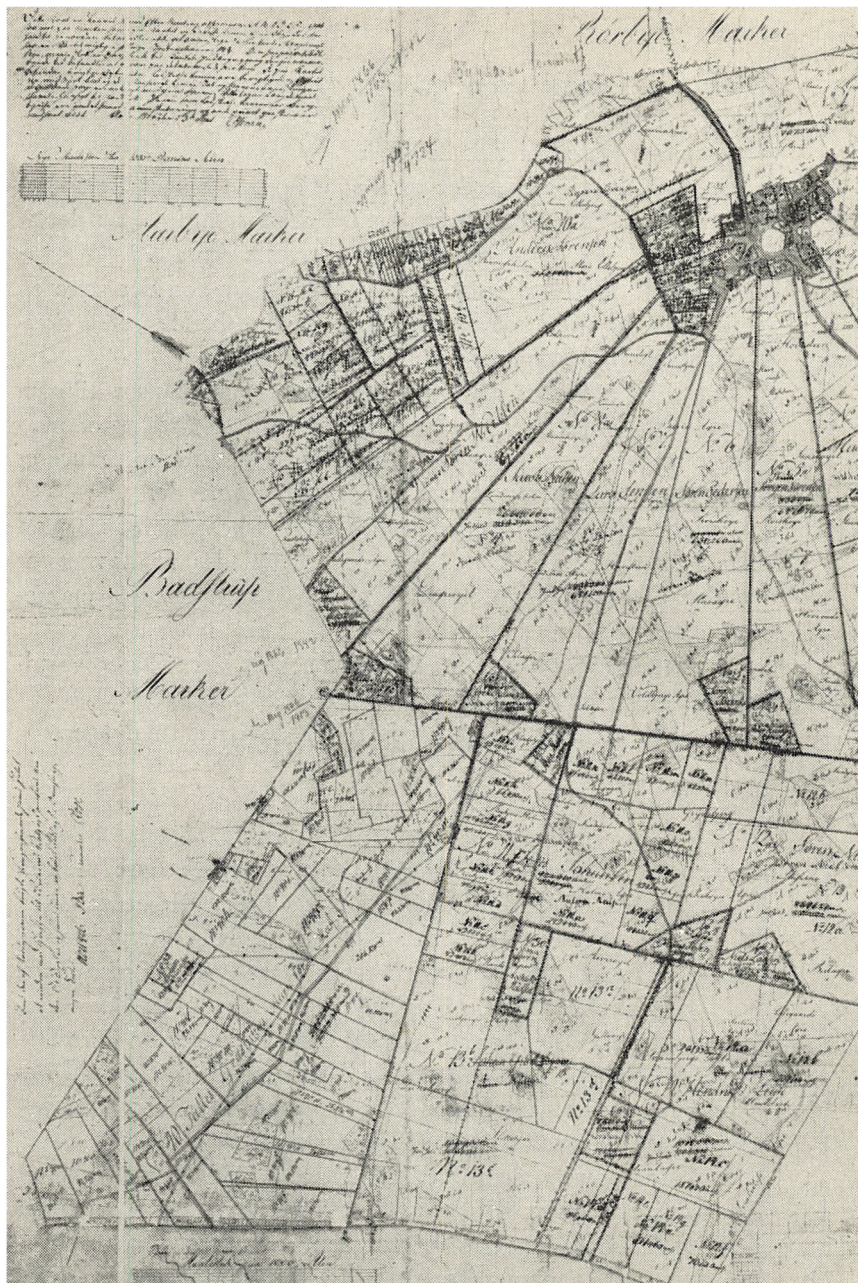
Gyldle Røil. Sammenholdes med *MK*'s skriveform kan man her igen formode en *n:l* forveksling, således at navnet er *Gyldne Røgel*. *Gylden* „guldfarvet, gul“ kan sigte til plantevæksten.

Kjerntofte kan være dannet af navneordet *kærn* „lidet Vandstade, en Siig i Marken, der om Sommeren bliver tør“.

Øxeskaft er sammenligningsnavn for en lang, smal ager.

Lille Wang.

Low kier stycher; *Toffterne*, *MK Tofterne*; *Aaszen Michell Pederszens høf uider*, *MK Michel Pedersens Høye Agre*; *Aaszen Jens Nielszens stij*, *MK Iens Nielsens Stie Agre*; *Elle høfde Ager*; *Elle høfde stycher*; *Siele mad*, *Sielle mad*; *Løckeberg stycher*; *Piille Kiers Aas*, *MK Pilekjær*; *For paa Gaar høj*, *Bag paa Gahr højd*, *gaar høfued*, *MK Gaardhøje*, nu *Gaardhøje*; *Bør Aasz*, *Synden Børen*, *Østen for børen*, *MK Børe Agre*, *Børen*, *Børe Stk*, nu *Børen* eller *Borgen*, *Børbanken*; *Tøitte fang*, *MK Store Tyttefang*, *Smaae Tyttefang*; *Holm Ager*; *Tromper halsten*; *Ved schell bech*; *Vnder wette Røyel*, *MK Vøtterøyel*; *Lang Ager*, *MK Langager*; *Flade biergis ager*, *Fladis biergs aas*, *MK Fladebjerg*, nu *Fladbjerg*; *Stiis ager*, *MK Stiis Ager*; *Flade biergs holm*, *MK Fladebjergs Holm*; *Lang agers høffued*, *MK Langagers Hoved*; *Domme Røyel*, *MK Dummerøyel*; *Kiste Røyel*, *MK Kisterøyel*; *Kalfue*

Døflen; Høfued wods aasz, MK Høvevads Agre; Steenkilde; Kors høfuds aasz, MK Korshøye, nu Korshøj; Joens Røyell, MK Jonsroyel; Mølle stubs aas, Mølle støbs aasz (omtrent samme lokalitet som MK Rodehunde og Mellemkevle), nu Møllestømp; Høfsteens aas, MK Høvesteen; Hofmosze stycher, Hafmosze stycher, Hafmosze holm, MK Have mose Stykker (også i Voldbjerg Vang); Grønnegade; Grynstycher; Toffte stycher, MK Tofte Agre; Stycher Ved Jens Jbsens hoy.

Endvidere på MK Mellemkevle og Rodehunde.

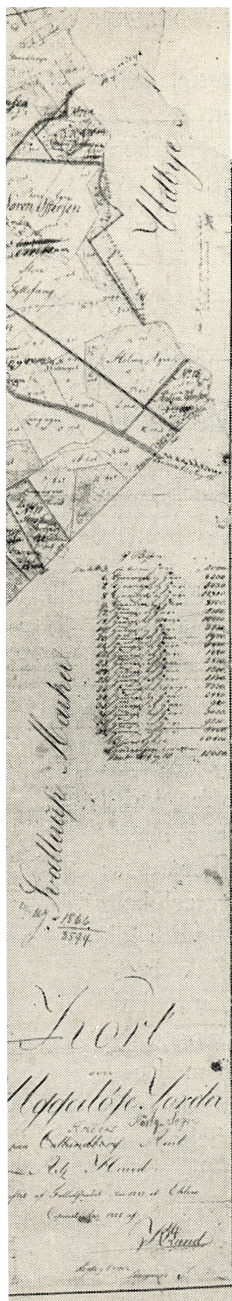
Low kier kan måske være et lav-kær af tillægsordet lav, jfr. den sjællandske udtale af personnavnet Lau som Lov. Snarere indeholder det dog navneordet gammeldansk logh, low „vand til brygning“. Da navnet i MB nævnes lige før Toffterne, ligger kæret sikkert umiddelbart ved byen.

Hverken Michell Pedersen eller Jens Nielszen bor i Ugerløse på MB's tid.

Børen er et gammelt voldsted og navnet en afledning af ordet borg, et gammeldansk *byrghi „forskansning“. Dette ord, der kendes fra flere danske og svenske stednavne, er imidlertid intetkøn. I det foreliggende navn har vi da formodentlig bevaret en stivnet form af ordet i flertal, bestemt form. Da intetkønsordenes bestemte form i flertal senere fik samme bøjning som fælleskønsordenes, er dette navn gået over til at opfattes som bestemt form af et fælleskønsord i ental.

Tøitte fang. Fang betyder tilliggende, specielt overdrev eller udmark. Første leds betydning er uvis.

Tromper halsten. Tromper kan måske komme af dialektordet trompe, trumpe „roden af et fældet træ“.

Wette Røyel. Første led kan være navneordet vætte, „lille væsen, nisse, pusling, specielt om lysende småvæsener, der færdes i nærheden af mennesker“, men det er ganske usikkert; vætte findes i flere andre betydninger i gammeldansk.

Domme Røyel kan måske indeholde tillægsordet dum i betydningen „dunkel, mørkagtig“.

Høfued wods aasz. I dette navn står ordet høfued i betydningen „kreatur“.

Joens Røyell. MB viser, at en af bymændene i 1682 hed Joen Espensen.

Grønnegade er et almindeligt forekommende stednavn, det har rimeligvis betydningen „græsbevokset vej“.

Grynstycher. Gryn kan måske sigte til jordstykernes ringe størrelse. Ifølge MB indeholder de kun 4 agre.

Jens Jbsen bor ikke i Ugerløse på MB's tid.

Mellemkævla. Kævla er betegnelse for lille rundt træstykke, stor træblok eller klods, afkvistet stykke af fældet træstamme m. m. Her er det formodentlig brugt sammenlignende.

Rodehunde synes at bero på en skrivefejl.

Af ovenstående oversigt over marknavnene i Rørby Sogn vil det ses, at der er en ret stor kontinuitet i navnestoffet, indtil marknavnene ved udskiftningen mister deres praktiske betydning og derfor går i glemme. De af navnene, der er bevaret til nutiden, er næsten alle navn på store og fremtrædende lokaliteter. Ingen af de forekommende navne er kendt fra ældre kilder end markbogen, hvilket medfører et meget stort usikkerhedsmoment i tolkningerne. Navnene kan fra deres opståen, til de blev nedskrevet i markbøgerne, være undergået forandringer, der gør dem ganske uigennemskuelige eller associerer dem med ord, de oprindeligt ingen tilknytning har haft til; derfor må de i det foregående forsøgte navnetolkninger tages med forbehold og ikke anses for mere end en påpegen af tilstedeværende muligheder.

Fra stavnsbåndstiden i Nordvestsjælland

Af Rasmus Nielsen †

Stavnsbåndstiden strakte sig fra 1733 til 1788. Kong Kristian den Sjette indførte ved forordning af 5. febr. 1733 stavnsbåndet, ifølge hvilket bønderne fra deres 14. til 36. år skulle forblive på det gods, hvor de hørte hjemme. Grunden til denne bestemmelse var, at herremændene havde klaget til kongen over, at de ikke kunne skaffe soldater til landmilitsen, fordi bondesønnerne forlod godserne, når de skulle være soldater; men i virkeligheden var det også for at skaffe arbejdskraft til herregårdene.

Ved forordningen af 30. juni 1741 blev stavnsbåndet yderligere skærpet, idet bønderne nu skulle forblive på det gods, hvor de hørte hjemme, fra det 9. til det 40. år, og endelig ved forordningen af 13. april 1764 var de stavnsbundne fra det 4. til det 40. år.

20. juni 1788 blev stavnsbåndet ophævet.

Stavnsbåndstiden blev den dybeste fornedrelsestid for bondestanden. En ganske lille lysning i mørketiden blev de få frihedsbreve eller frihedspas, som blev udstedt af godsejerne. I Ars og Skippinge herreder blev der kun udstedt 4 frihedsbreve i 30 år (1759—88). Her skal nævnes et par eksempler. I Ars og Skippinge herreders ret (9. novbr. 1782) lod hmd. Johan Jacobsen af Rørby læse et ham meddelt frihedspas af 28. maj 1763, udgivet af hans daværende husbond Carl Ulrik Amundin, sognepræst i Kalundborg og provst i Ars herred. I samme ret blev 20. novbr. 1784 læst et frihedspas for Søren Fransen Jensen af Gryde Mølle i Bjergsted sogn, udstedt af gehejmeråd Lerche til Lerchenborg

30. oktbr. 1784, hvorefter han må rejse, flytte og fare, hvorhen han lyster uden hæftelse til stamhuset Lerchenborg.

Trods deres fornedrelsestilstand blev bønderne både af øvrigheden og herremændene benyttet til forskellige offentlige hverv. Bønderne blev af øvrigheden valgt til sognefogeder og fik som løn lidt korn af de øvrige gårde i sognet. På Ars og Skippinge herredsting blev læst Lars Sørensens bestalling af 3. decbr. 1777 på at være sognefoged for Raklev sogn mod at nyde de sædvanlige tdr. korn af sognet.

De blev udtaget til tingmænd, som også blev kaldt stokkemænd eller meddomsmænd, og måtte møde en dag om ugen på tinghuset og være vidner ved de der behandlede sager, og det blev gjort ganske gratis. Ved Ars og Skippinge herredsting var 8. juli 1775 følgende 8 gårdmænd stokkemænd: Roel Pedersen af Ubby, Lars Sørensen af Melby, Jørgen Madsen af Rørby, Lars Andersen af Viskinde, Morten Pedersen af Bjergsted, Lars Christophersen af Ubberup, Ole Pedersen af Ubberup og Peder Madsen af Ubberup. Tingmændene måtte møde hver lørdag kl. 10 på tinghuset i Ubberup i Værsløv sogn. Dette tinghus er vel næppe til mere. Foruden retslokalet var der også en lille lejlighed.

Bønderne blev også af øvrigheden udnævnt til stævningmænd eller kaldsmænd.

De blev af herremændene eller deres forvaltere udtaget til at taksere, hvor mange svin der var olden til i de forskellige skove. Efter 1787 (forordning af 8. juni) skulle nogle bønder vurdere en gård med besætning m. m., før en ny fæster overtog den. Selvejergårdmand Peder Jensen fra Bregninge og sognefoged Morten Pedersen fra Bjergsted mødte i Ars og Skippinge herreders ret (15. decbr. 1787) og sagde, at de havde synet Peder Hansens gård med besætning i Føllenslev. Kammerjunker Barner til Alkestrup og Egemark lod ovennævnte ret (28. juni 1788) udmelde 2 uvildige mænd, som skulle vurdere Mathias Gottfredsens hus i Føllenslev og Ole Pedersens hus i Rumperup i overensstemmelse med forordningen af 8. juni 1787 i anledning af, at de begge var døde.

Forvalter Christen Brasch fra Birkendegård mødte 4. sept. 1784 i Ars og Skippinge herreders ret og begærede 4 mænd udmeldt til at syne og taksere Viskinde bys og Kaltred bys til udskiftning forhen opmålte jorder tillige med, hvad der ved markskellets ligning blev at ombytte. De udmeldte mænd skulle „efter aftens varsel“ møde på de åsteder, som måtte forlanges, da landinspektøren endnu ikke med vished kunne bestemme dagen til en sådan forretning.

Dommeren udmeldte sognefoged og selvejergårdmand Peder Christensen af Bregninge, gårdmændene unge Niels Jørgensen af Rumperup, Jens Nielsen og Søren Johansen.

Gårdbesiddere

Det var trange tider for den danske bondestand i stavnsbåndstiden. Mange bønder kunne ikke klare sig, idet de kom til at skyldte deres herskaber flere og flere penge. Nogle rømte da i hemmelighed fra deres gårde, mens andre blev der, til de blev sat fra gårdene af godsejerne. Disse gårdmænd, som således måtte forlade deres gårde, blev kaldt gårdforsiddere.

I årene 1760—88 var der henved 50 gårdforsiddere i Nordvestsjælland.

Mange gårdmænd kom ofte i nogen tid til at stå i restance med deres afgifter hos herskaberne.

Forvalter Ancher fra Birkendegård mødte i Ars og Skippinge herreders ret 30. marts 1765 og gav til kende, at han agtede at tage restancetingsvidne for de under Birkendegård, Astrup og Daurup hørende bønder, husmænd og tjenere og havde ladet dem advare om at møde og enten at vedstå eller fragå deres restancer, som gik fra 1. maj 1763 til 1. maj 1764.

De mødte alle og erklærede, at restancerne var rigtige. De havde ikke noget at klage over forvalteren.

Forpagter Coln fra Lerchenborg og Kalundborg Ladegård tog tingsvidne om bøndernes restancer fra 1. maj 1761 til 1. maj 1765 ved samme ret 20. decbr. 1766.

I de følgende år var der lignende tingsvidner. —

Forvalter Bording fra Alkestrup stævnedede Jens Jensen af Havnsø, Egemark gods, for Ars og Skippinge herreders ret 4. marts 1769, fordi han skyldte sit herskab kgl. skatter og landgilde, og fordi han havde forringet besætningen på den gård i Føllenslev, han havde haft i fæste.

Jens Jensen mødte personlig og havde intet at erindre mod stævningen.

Bording fremlagde Jens Jensens fæstebrev af 12. april 1758 og en vurderingsforretning, som var foretaget på gården den 26. juni 1768.

Bording påstod nu, at Jens Jensen skulle have sit fæstebrev forbrudt og betale sit herskab den skyldige restance: 210 rdl. 3 mk. 9 sk. og sagens omkostninger med 6 rdl.

Jens Jensen beklagede, at han havde været uheldig, idet den grasserende sygdom blandt hornkvæget samt snivesyge hos bæsterne havde taget kreaturerne fra ham, svækket hans kræfter og gjort ham uformuende, så han ikke kunne klare sig på den ham betroede gård. I betragtning heraf formodede han, at hans nådige herskab ikke ville behandle ham efter den strengeste ret, da han var villig til at afdrage gælden på den måde, det bedst kunne ske.

Bording begærede så dom.

Herredsfoged R. Grønberg afsagde da 11. marts 1769 den dom, at Jens Jensen som gårdforsidder ikke alene ifølge loven skulle have sit fæstebrev forbrudt, men endog betale restancen: 210 rdl. 3 mk. 9 sk. til sit herskab, oberst Barner samt denne sags omkostninger med 3 rdl. Men i mangel af betaling skal han lide på kroppen med et års arbejde i Københavns fæstning. Alt dette skulle efterkommes inden 15 dage efter denne doms lovlige forkyndelse.

Forvalter Krag fra Vesterbygård stævnedede gårdforsidderen Jørgen Falch af Løjtved, Avnsøgårds gods, for Ars og Skippinge herreders ret 9. marts 1776 for at høre beviser og lide dom.

På Krags vegne mødte S. Stephensen og fremlagde i retten en beskrivelses- og afregningsforretning, som Søren Jensen fra Svebølle og Hans Sørensen fra Løjtved havde udført, over Jørgen

Falchs forefundne bo og formue samt over gårdfæld (gårdens forringelse) og besætning.

Jørgen Falch skyldte sit herskab kgl. skatter og landgilde. Han kom derfor til at skylde dette 909 rdl. 5 mk. 7 sk., og da hans formue kun var 99 rdl. 2 sk., var hans gæld til herskabet 810 rdl. 5 mk. 5 sk.

Stephensen fremlagde Falchs fæstebrev af 31. decbr. 1770 og påstod, at han skulle have sit fæstebrev forbrudt og betale sin gæld til herskabet. Hvis han ikke kunne det, eller hvis han ikke kunne enes med herskabet om at afdrage gælden ved ugedagsarbejde og Københavnsrejser, skulle han idømmes fæstningsarbejde ifølge lov og forordning.

Falch var mødt og tilstod, at gælden var rigtig. Han erklærede, at han gerne ved ugedagsarbejde og Københavnsrejser ville afdrage restancen, så vidt hans svaghed og tilstundne alderdom ville tillade, hvis det høje herskab ville lade sig nøje med det, da han ellers ikke så nogen udvej til at betale gælden.

Krag indlod så sagen til doms.

Han mødte i retten 13. april og sagde, at Lerche og Falch havde sluttet forlig, så der ikke skulle afsiges nogen dom i sagen.

Falch holdt imidlertid ikke forliget, hvorfor Krag atter stævnedede ham for retten og førte vidner.

Hmd. Peder Lorentzen af Viskinde vidnede, at han havde tjent hos Falch fra sidste nytår til dette forår, da Falch forlod sin gård. Han havde hørt, at Falch havde sagt, at der snart skulle ske noget på gården. 8 eller 14 dage efter at Falch var flyttet fra den, døde der en søndag 2 bæster, mens folk var i kirke, og et tredie bæst døde samme dags aften, da den ny fæster Rasmus Hansen fodrede af, og den følgende tirsdag eller onsdag døde yderligere to bæster. Vidnet havde ikke lagt mærke til, at bæsterne havde fejlet noget. De gjorde deres arbejde og fortærede deres foder, lige til de døde.

I retsmødet 11. maj aflagde Søren Knudsen, der havde tjent hos Falch fra mortensdag til nytårsdag, et lignende vidnesbyrd.

Herredsfoged R. Grønberg afsagde så 22. juni 1776 den dom, at Jørgen Falch ifølge forordningen af 28. januar 1682 skulle

betale sit herskab 810 rdl. 5 mk. 5 sk. eller udføre fæstningsarbejde i Københavns fæstning 1 år. —

Fru godsejerinde Levetzau til Sæbygård havde 6. oktbr. 1762 stævnet fæstemøller af Augerup mølle Henrik Werner Depenbrock, som med kone og børn havde forladt møllen og ført sit gods bort fra den, til at møde i Ars og Skippinge herreders ret 20. novbr.

4 mænd havde takseret møllens og husenes brøstfældighed til 514 rdl. 1 sk. Desuden skyldte han sit herskab 2 års afgift af møllen, kgl. skatter, folke- og familieskat, i alt 56 rdl. 4 mk. 8 sk.

Han var ved en dom ved denne ret af 7. maj 1757 og landstingsdom af 24. sept. 1759 dømt til at sætte møllen og husene i forsvarlig stand inden 2 år eller også at have sit fæste forbrudt. Han havde dog ikke rettet sig efter disse domme, og møllen og husene var derfor nu i meget slet tilstand.

Da han uden tilladelse og på en ulovlig måde var flyttet bort, dømte herredsfoged R. Grønberg ham til at betale fru Levetzau 570 rdl. 4 mk. 9 sk. Han skulle pågribes, hvor han fandtes, og holdes i forvaring, indtil han havde betalt pengene til fru.

Tjenestekarlene rømmer

Værnepligten hvilede alene på bondestanden.

De unge karle ville ikke ret gerne være soldater, fordi de hadede den ofte brutale militærtjeneste. Mange rømte fra deres hjemstavn og tog ind til byerne eller til udlandet.

I Nordvestsjælland rømte mindst 35 unge mænd i årene 1760—88.

Poul Pedersen, som var født i Føllenslev på Egemark gods, rømte fra sin fader Peder Poulsen. Der blev lyst efter ham fra prædikestolen i Føllenslev kirke; men han blev ikke fundet. Da han heller ikke vendte tilbage i de følgende år, blev han stævnet for Ars og Skippinge herreders ret 23. febr. 1760. Han var da 26 eller 27 år. Han mødte ikke.

Herredsfoged Hauberg afsagde så 15. marts 1760 den dom, at Poul Pedersen skulle indfinde sig på Egemark gods og være

dette til al den tjeneste, loven og forordningen tilforpligter ham, og hvis han ikke indfinder sig, må han pågribes, hvor han findes, og føres til Egemarke gods for at efterkomme sin tjeneste der. Han skal betale processens bekostning.

Selchau til Benzonslund (nu Dønnerup) stævnedes ved prokurator Grønbech fra Vesterbygård den bortrømte Claus Thygesen, som tjente hos sin broder Johan Thygesen i Snertinge, for Ars og Skippinge herreders ret 18. sept. 1762.

To mænd vidnede, at Claus Thygesen virkelig tilhørte Benzonslunds gods, og at han for 2 år siden rømte, da han i oktbr. var til St. Søren's marked i Holmstrup. Den hest, han red på til marked, blev ved en af vidnerne ubekendt person ført tilbage til Snertinge. —

Forvalter Ancher ved Birkendegård stævnedes noget reservemandskab og nogle landsoldater, nemlig Jacob Nielsen, Hans Nielsen og Jens Knudsen, alle af Løjtved, Hans Larsen af Kelleklinte, landsoldat Jens Olsen, Knud Christensen, Jens Larsen og Hans Olsen af Svallerup, Mads Nielsen, Peder Pedersen og Jens Olsen af Reerslev og Jørgen Pedersen af Flinterup, som ulovligt havde forladt stamhuset Lerchenborgs gods, for Ars og Skippinge herreders ret 27. januar 1770 for at høre vidnesbyrd og lide dom, fordi de uden pas og tilladelse havde forladt godset.

Ingen af de stævnede var mødt.

Herredsfoged Grønberg dømte (10. febr. 1770) dem efter loven og forordningen af 5. marts 1731 til ikke alene at pågribes, når, hvor og hos hvem de fandtes, og føres tilbage til godset og derefter tilhøre dette, men også efter forordningen af 4. febr. 1733 til at sidde i fængsel på vand og brød i 14 dage og betale denne sags omkostninger med 1 rdl. samt ellers alle de på deres hæftelse, hjembringelse og andre forårsagede omkostninger efter regning. —

Forvalteren ved Lerchenborg havde efter en lysning ved landsretsretten stævnet en del Lerchenborg og Kalundborg Ladegårds godser tilhørende reservemandskab: Niels Jensen, Just Olsen, Rasmus Madsen, Mikkel Jensen, Søren Andersen, Peder Christensen, Andreas Sørensen, hmd. Anders Jensen og landsoldat

Hans Nielsen, for førnævnte ret 15. juni 1771, fordi de uden til-ladelse og lovligt pas var rømt fra godset, og de havde ikke igen villet indfinde sig på det.

Herredsfoged Grønberg dømte dem efter forordningen af 16. april 1764 til at pågribes og føres tilbage til godset.

Strid om en dreng

I stavnsbåndstiden skete det af og til, at der opstod strid om, hvor en dreng hørte hjemme.

Kommerceråd Villiam Hammond, ejer af Ågård, havde til Ars og Skippinge herreders ret 6. oktbr. 1759 ladet indstævne smed Jørgen Kjeldsen i Rørby, boende på Lerchenborg gods, fordi han havde hos sig sin søstersøn Kjeld Olsen, som var barnefødt i Bjerre by på Ågårds gods, og som nu i febr. 1759 var 7 år gammel, og fordi smeden ikke på anfordring havde villet levere ham til Ågårds gods til stedfaderen Jens Hansen, smed i Dalby.

Kjeld Olsens fader var gårdmand i Bjerre på Ågårds gods og døde, da drengen var ca. 2 år gammel, og han var i en så fattig tilstand, at boet ikke var tilstrækkeligt til gældens betaling, idet den var på 92 rdl. 5 mk. 14 sk.

Kjelds moder Anne Kjeldsdatter måtte så give sig til at tjene, først ½ år på Ågård, og i den tid lod hun sin søn opholde sig hos sin farfader Jens Bay, som boede på Ågårds gods, og siden var moderen et år i Bjerre på Ågårds gods.

Da moderen i sin enkestand havde opholdt sin søn et år, bad hun sin broder, Jørgen Kjeldsen, smed i Rørby på Lerchenborg gods, om at tage Kjeld til sig; men skønt han vægrede sig derved, lod han sig dog overtale dertil — mod forordningen.

Han tog nu mod drengen på den betingelse, at han ville beholde ham, når han kunne få gavn af ham, hvilket moderen tilstod og bejaede.

Derpå bad moderen en anden kvinde hjælpe sig med at bære Kjeld til Rørby, og morbroderen, smed Jørgen Kjeldsen, tog nu imod ham, da han var over 3 år.

Da nu Kjeld Olsen var i sit 7. år og havde været på Lerchen-

borg gods ca. 4 år, begyndte Hammond retssag, efter at drengen ikke i mindelighed havde været til at få derfra. Forvalter Lassen ved Lerchenborg blev stævnet for Ars og Skippinge herreders ret 10. oktbr. 1759 og meddelte, hvad der ovenfor er fortalt.

Parterne gjorde derefter deres påstande i sagen. Hammond påstod, at Kjeld Olsen uopholdelig burde leveres på Ågårds gods til forældrene, stedfaderen Jens Hansen og hans hustru, og at smeden i Rørby Jørgen Kjeldsen eller forvalter Lassen burde betale denne proces' bekostning.

Forvalter Lassen påstod, at Jørgen Kjeldsen og Kjeld Olsen blev frikendt for den gjorte påstand og Hammond dømt til at betale denne sags omkostninger samt en mulkt til justitskassen for urettelig påført proces, hvorefter sagen af begge parter blev indladt under dom.

Efter sådanne omstændigheder afsagde herredsfoged Dauberg følgende dom 8. marts 1760: Da Kjelds moder Anne Kjeldsdatter var i så fattige omstændigheder, at hun ikke kunne forsyne ham med føde og anden nødtørftighed, fik hun sin broder Jørgen Kjeldsen i Rørby til at tage imod ham, da han kun var 3 år gammel, på den betingelse, at han måtte beholde drengen, når han kunne have gavn af ham, og da han nu er 7 år, fordres han tilbage. Hans moder har ikke forlangt ham tilbage, og stedfaderen har heller ikke forlangt ham uden efter kommercerådens tilskyndelse. Og altså er det denne, som har forlangt, at Kjeld skal vende tilbage til Ågårds gods og tjene der.

Og som Kjeld er kommet fra Ågårds gods, da han var 3 år, kan Hammond ikke med rette forlange, at han skal vende tilbage til Ågård; men Kjeld såvel som smed Jørgen Kjeldsen i Rørby bør for Hammonds tiltale og påstand i denne sag aldeles fri at være.

Processens bekostning betaler Hammond til Jørgen Kjeldsen med 4 rdl. Så betaler Hammond 5 mk. 4 sk. til justitskassen efter forordningen af 23. decbr. 1735 inden 15 dage efter denne doms lovlige forkyndelse under eksekution efter loven.

Kvægsygen i Viskinde

I omtrent 30 år — fra 1740erne til 1770erne — rasede kvægsygen i Danmark. Det var en smitsom sygdom, som gik fra sogn til sogn og bortrev en mængde kvæg og bidrog til at forarme bondestanden. I 1760erne rasede kvægsygen i Nordvestsjælland.

I den anledning lod stiftamtmanden og amtmand Barner over Holbæk amt i Ars og Skippinge herreders ret 5. decbr. 1767 advare alle og enhver her i Nordvestsjælland mod en person ved navn Hendrich Flammen, som løb omkring her i egnen med adskillige kvægsalver, hvormed han som en i medicinen ukyndig blot ville bedrage de enfoldige. Man bør straks sende meddelelse til amtmanden om hans kvægsalve.

I 1770 kom kvægsygen til Viskinde.

Anno 1770 lørdag den 2. juni blev i tinghuset i Ubberup holdt og sat en lovlig politiret angående nogen mislig omgang med og behandling af det i Viskinde af den grasserende kvægsyge bortfaldne hornkvæg, som ikke efter de allernådigste forordninger var forsvarligt nedgravet.

Til at bivåne politiretten var sognefogederne Anders Mortensen af Bjergsted og Søren Pedersen af Tømmerup til stede.

Politiaktor Jens Larsen fra Kalundborg var mødt og fremlagde en fra politiretten udsendt stævning, som sognefoged Jens Pedersen og Rasmus Madsen, begge af Viskinde, havde forkyndt på Viskinde bys gadestævne for de der forsamlede bønder, og de havde lovet at møde.

Alle de indstævnte Viskinde bys gårdmænd, degnen A. Kesselhahn og smeden Niels Jørgensen blev råbt op 3 gange; men ingen af dem var mødt i politiretten.

Men derimod var de indstævnte vidner mødt. Eden blev så forklaret og oplæst for dem, og enhver især blev formanet til at tale sandhed.

Det første vidne var Jens Larsen, som tjente Jens Christensen, og han gjorde sin ed med oprakte fingre efter loven.

Politiaktor Jens Larsen stillede ham følgende spørgsmål: 1. Om vidnet kan nævne, fra hvem i Viskinde kvæget er død i denne tid, og hvor mange hos enhver. 2. Hvor samme døde kreaturer

er nedgravet, og hvor dybt. 3. Om samme derefter forsvarligt med jord er tildækket. 4. Om vidnet har set nogle af disse døde kroppe derefter at ligge blot, enten i graven eller andetsteds på marken, være sig kvæg, bæster eller ådsler. 5. Hvem disse ådsler da måtte tilhøre.

Han svarede på 1: Jens Clemmensen havde mistet 6 høveder; for resten havde enhver af de indstævnte gårdmænd ved kvægsygen mistet en del kvæg; men hvor mange vidste han ikke. 2: Hans husbond Jens Clemmensens døde kreaturer blev ført hen og gravet ned i sandgraven ved kirken og tildækket med en alen jord, og flere af byens døde kreaturer har han vel set henført til sandgraven; men omgangen med dem ved han for resten ikke, ej heller kan han nævne enhver især. Fra landevejen eller gaden, som løber tæt forbi kirken eller dens ringmur, og til det sted, hvor de døde kreaturer er gravet ned, er omtrent 20—30 skridt „skrås uden for vejens østre side“. Til 4 og 5 vidste han intet at sige.

Så fremstod det andet vidne Hans Pedersen, som tjente Henning Jørgensen, aflagde lovens ed med oprakte fingre og vidnede. 1: Hans husbond Henning Jørgensen havde mistet 5 kvæghøveder, og de øvrige indstævnte gårdmænd havde hver især mistet kvæg af den grasserende syge. 2: Hans husbonds døde kreaturer var ført hen til sandgraven, kastet ned i de dybe huller, hvor der forhen var gravet sand op, og forsvarligt tildækket med jord. De øvrige spørgsmål besvarede han som det forrige vidne.

Det tredie vidne Peder Laursen, som tjente Hans Jacobsen, vidnede, at hans husbond havde mistet 2 høveder af kvægsygen, og at han havde set et dødt bæst ligge på Viskinde mark, og det skulle have tilhørt Ole Olsen i Viskinde, og det var ikke gravet ned før i disse dage.

Det fjerde vidne Villads Jensen, som tjente Hans Hansen, vidnede, at hans husbond havde mistet 3 høveder; det ene høved blev ført hen og gravet ned i sandgraven, og hans husbond sagde, at det blev gravet 2 alen ned i jorden. De to andre høveder døde på marken og blev efter hans husbonds sigende gravet ned for mere end 8 dage siden.

Det femte vidne Niels Jensen, som tjente Mourits Svendsen, vidnede, at hans husbond mistede alle sine 5 høveder, og at han havde en død hest liggende på fælleden ved sandgraven, tildækket med jord.

Det sjette vidne, som var hos Ole Mortensen, sagde, at Ole havde mistet 3 høveder, som blev bragt hen til sandgraven og dækket med omtrent en alen løs jord. En sortbroget kalv døde på marken, blev fundet af en medtjener og gravet ned sidste torsdag. Det femte kreatur døde hjemme og blev gravet ned i en omtrent 2 alen dyb grav og tildækket med jord bag gården ud til fælleden.

Niels Larsen, som tjente Peder Hansen, Ole Madsen, som tjente Mads Hansen, Niels Jensen, som tjente gl. Jens Pedersen, og Christen Nielsen, som tjente Rasmus Mouritzen, vidnede, at der var døde 4 høveder hos Peder Hansen, 1 hos Mads Hansen, 1 hos Jens Pedersen og 4 hos Rasmus Mouritzen. Alle disse høveder blev gravet ned i sandgraven og tildækket undtagen 3 af Peder Hansens, hvoraf de 2 blev gravet ned i gaden og 1 i marken, hvor det døde.

Ole Madsen forklarede, at sidste søndag, da han gik til kirke, så han, at der lå nogle døde kreaturer blottede eller ikke tildækkede med jord nede i sandgraven, som bestod af løst grus og sand og lå omtrent 50 skridt fra byen.

Anno 1770 den 16. juni blev i continuation af opsættelse til i dag politiretten sat og foretaget kontra en del bymænd i Viskinde, hvorved Ole Pedersen af Ubberup og Abraham Jørgensen af Nytrup var nærværende som bisiddere.

Politiaktor Larsen fra Kalundborg var mødt. Sognefoged Jens Pedersen og Rasmus Roelsen, begge af Viskinde, meddelte, at de i går eftermiddag havde stævnet Mourits Svendsen og degnen Kesselhahn til at møde i retten 16. juni.

De indstævntes navne blev nu råbt op. Mourits Svendsen mødte og tilstod, at fra ham var et af kvægsygen dødt høved ført hen og kastet ned i sandgraven og forsvarligt tildækket med jord, og han vidste for resten ikke, hvem de utildækkede høveder, som ikke var gravet ned, tilhørte. Han havde haft en død

hest liggende ovenfor omtalte grav, og den havde ligget der nogle dage, da han havde tænkt på, at han tillige med natmanden ville tage huden af den. Den blev første gravet ned, efter at herredsfogeden havde haft sine udskikkede mænd der i byen angående det døde kvæg. Han kunne så ikke erindre mere om sagen.

Kesselhahn mødte ikke.

Politiaktor Larsen gjorde nu følgende påstande: Da det er bevist, at 5 a 6 hoveder har ligget blottede, og et dødt bæst har ligget på et sted ved by, kirke og landevej, hvilket er stridende mod forordningen af 17. decbr. 1762, bliver enhver af de indstævnte for deres skødesløse omgang forpligtet til en for alle og alle for en efter forordningen af 11. decbr. 1739 at bøde 1 mk. til sognets fattige og mulkteres med 1 mk. pr. person til justitskassen efter forordningen af 23. decbr. 1735 samt betale sagens omkostninger med 8 rdl.

Han ville overlade til dommeren selv at bestemme, hvorvidt degnen for sin opførsel mod stævningsmændene skulle betale mulkt.

Anno 1770, lørdag d. 23. juni, blev politiretten atter sat i sagen kontra en del Viskinde bymænd angående deres omgang med det bortdøde kvæg. Peder Nielsen af Ubberup og Lars Hansen af Lille Fuglede var bisiddere.

Herredsfoged Grønberg afsagde da følgende dom: Efter indstævning for politiretten d. 2. juni er det med de under sagen førte vidner bevist, at alle de indstævnte gårdmænd, nemlig Jens Clemmensen, Henning Jørgensen, Hans Jacobsen, Hans Hansen, Mourits Svendsen, Ole Mouritzen, Peder Hansen, Søren Nielsen, Mads Hansen, gl. Jens Pedersen og Rasmus Mouritzen i Viskinde har henført og lagt deres af kvægsygen døde kreaturer i sandgraven, hvoraf 5 a 6 ifølge to vidners udsagn lå utildækkede, og at Mourits Svendsen desuden havde en død hest liggende ved sandgraven.

Om smeden Niels Jørgensen og degnen Kesselhahn har haft døde kreaturer henlagt på dette sted, er ikke bevist. Men at Kesselhahn på en selvtagen og selvrådige måde har opført sig

imod stævningsmændene Rasmus Roelsen og Jens Jensen, idet han har nægtet at tilbagelevere dem rettens konfirmationsstævning, og desuden har han så hånligt afskediget dem, at han derved har vist en kendelig foragt for retten og rettens pleje, er bevist ved stævningsmændenes forklaring.

Da dette deres forhold med at henlægge deres af en smitsom syge bortfaldne kreaturer på et sted tæt ved landevejen, byen, kirken og desuden i fælleden, hvorved byens fædrift falder, og således midt iblandt det endnu for sygdom besparede kvæg, og samme ikke engang forsvarligt nedgravet, er aldeles stridende imod forordningen af 17. decbr. 1762 og følgelig en derimod strafværdig overhørighed, og de har ikke taget til genmæle eller haft nogen lovlig undskyldning at fremføre, så kendes for ret, at ovennævnte 11 gårdmænd bør hver for sig betale i mulkt 1) efter forordningen af 11. sept. 1739 til Viskinde sogns fattige 1 mk., 2) efter forordningen af 23. decbr. 1735 til justitskassen 1 mk. og 3) i sagens bekostning 4 mk., hvilket da for enhver udgør i alt 1 rdl., hvorimod dem forbeholdes al lovlig regres til den eller dem, som forseelsen mest af efterladenhed eller modvilje måtte hæfte på, efterdi ingen speciel, men kun en almindelig oplysning i sagen har været at erholde.

Så bør og Kesselhahn for sin uanstændige adfærd — han burde som embedsmand og lærer bedre vide, hvilken respekt han skyldte loven og lovgiveren — efter forordningen af 23. decbr. 1735 betale 1 rdl. i mulkt til Viskinde sogns fattige og 1 rdl. til justitskassen. Alle pengene skulle betales inden tredje solemærker efter denne doms lovlige forkyndelse under justitiens videre tvang.

Oldensvin

I gamle dage blev svinene om efteråret drevet ud i skovene for at æde de olden (bøgens og egens frugter), som var faldet ned fra træerne. To bønder takserede i forvejen, hvor mange svin der var olden til. Her skal nævnes et par eksempler på en sådan taksation.

Forvalter Ancher fra Birkendegaard fik ved Ars og Skippinge

herreders ret 19. sept. 1767 sognefogederne Anders Mortensen af Bjergsted og Jens Pedersen af Viskinde udmeldt til at taksere, hvor mange svin der var olden til i de til Birkendegård hørende skove.

De mødte i retten 26. sept. med følgende taksation: I Daurup skov 5 fuldkomne svin, Snuderup 20, Scharsholms skov, Dyrehaven kaldet, 7, Stokkebjergs store vang 30, Bjergsted 20, Astrups hestehave 7, Skovhaven 5 og Mølløvængerne ingen, ialt 94. —

Forvalter Rasmussen fra Lerchenborg mødte i førnævnte ret 24. oktbr. 1767 og fremstillede de for 8 dage siden udmeldte to taksationsmænd, Anders Hansen af Arby og Niels Frandsen af Badstrup, som 22. oktbr. havde indfundet sig i Asnæs skov og takseret den „til svins olden“. I Vesterskoven var der olden til 410 fuldkomne svin, den mellemste Koskov 320 og den forreste Koskov 350, i alt 1080 svin. —

Forvalter Møller fra Birkendegård mødte i retten 12. oktbr. 1771) og fremstillede 2 mænd, Anders Mortensen af Bjergsted og Søren Pedersen af Tømmerup, som havde takseret „til svins olden“ de Birkendegård tilhørende skove. Stokkebjerg og Snuderup skove 60 fuldkomne oldensvin, Stokkebjerg og Bjergsted skov og vang 100, Scharsholm dyrehave 16, Enghaven 4, Astrup hestehave og Stubberup vange 12, Kongens mølløvænge 3 og Gryde mølle 3, i alt 200 svin. De anså et treårssvin for et fuldkomment oldensvin, og de regnede 3 toårssvin lig med 2 treårssvin og 2 etårssvin lig med 1 treårssvin. De havde ikke medregnet Svin under 1 år.

Ulovlig skovhugst

I foråret 1769 huggede Jørgen Clausen fra Stokkebjerg 6 ege-kæppe i Stokkebjerg skov og skjulte de 3 hos sin moder Else Clauses i Svebølle.

Imidlertid fik forvalter Ancher ved Birkedegård dette at vide. Han stævnedes så Jørgen Clausen og hans moder for Ars og Skippinge herreders ret 1. april 1769. Der blev ført flere vidner. Både Jørgen Clausen og hans moder tilstod deres forbrydelse.

Herredsfoged Grønberg dømte (10. juni) dem — „en for

begge og begge for en imod regres til hverandre som i gerningen lige gode“ — til at bøde 10 rdl. for hver egekæp, i alt 60 rdl. efter skovforordningen af 26. januar 1733 eller lide på kroppen efter forordningen af 6. decbr. 1743 samt betale processens omkostninger med 3 rdl. inden 15 dage. —

Forvalter Møller fra Birkendegård stævnedes husmændene Ejlert Olsen og Søren Jensen fra Snertinge for Ars og Skippinge herreders ret 6. marts 1773 angående ulovlig skovhugst. Peder Knudsen fra Borrebjerghuset ved Stokkebjerg og Ane Hansdatter fra Stokkebjerg var stævnet til at vidne.

Peder Knudsen fortalte, at nogen tid før sidste jul fulgtes han med Ane Hansdatter på Borrebjergs vang ved Stokkebjerg, og da mødte de Ejlert Olsen og Søren Pedersen lige uden for vangegårddet. De bar 58 nyhugne båndstager eller hasselkæppe til karbånd, og de tilstod for ham, at de havde hugget dem i Borrebjergs vang, som tilhørte kammerherre Lerche.

Båndstagerne var så store, at de kunne bruges til baljer og små kar.

Peder tog stagerne fra dem og leverede dem til skovfogeden i Stokkebjerg.

Ane Hansdatter vidnede, da hun 14 dage før jul var gået ind i Borrebjergs vang, så hun, at Ejlert Olsen og Søren Jensen kom ind i vænget og begyndte at hugge kæppe. Hun skyndte sig hen til Peder Knudsen og fortalte, hvad hun havde set. Han fulgte så med hende, og de traf så ved vangeledet de to mænd, bærende på en del kæppe, som de måtte aflevere til Peder Knudsen.

Ejlert Olsens og Søren Jensens navne blev råbt op; men ingen af dem var mødt.

Møller påstod nu, at de burde bøde efter skovforordningen og betale sagens omkostninger.

Herredsfoged Grønberg afsagde 1. maj 1773 følgende dom: Husmændene Ejlert Olsen og Søren Jensen fra Snertinge bør en for begge og begge for en imod regres til hinanden, da de i skovhugsten har været lige delagtige og skyldige, ifølge skovforordningen af 26. januar 1773 betale for disse 58 båndstager 1 rdl. i mulkt til Møller og processens omkostninger med 3 rdl.

Ildebrande

I tidligere tider var det en meget alvorlig sag for fæsterne, når en gård eller et hus brændte; thi der var ingen brandassurance. Ganske vist ejede herremanden både gårdens bygninger, besætning og redskaber; men fæstebonden havde dog også en del ejendele, f. eks. indboet, korn, brændsel m. m., og undertiden ejede han også noget af besætningen. En ildebrand ruinerede derfor næsten altid fæstebonden.

I Ars og Skippinge herreder var der 15 ildebrande i årene 1761—86. 19 gårde og 4 huse blev lagt i aske.

Her skal omtales et par ildebrande.

I Ars og Skippinge herreders ret (20. juni 1761) fremstod Ole Jensen af Kongstrup og gav til kende, at en uheldig ildebrand var opstået i Kongstrup by i Røsnæs sogn torsdag d. 11. juni ved middagstid, og den havde ikke alene lagt hans gård i aske, men også hans nabos gård, som var beboet af gl. Mads Jensen, samt et smedehus, hvori smed Chrisen Sørensen boede.

I Ole Jensens gård indebrændte tjenestekarlen Zakarias Michelsen samt nogle kreaturer, kalve, svin og høns, 2 vogne og en plov.

I Mads Jensens gård indebrændte 2 små kalve, nogle høns og alt hans indbo undtagen en kiste og nogle sengeklæder.

Mads Jensens gård bestod af 4 længer: Stuelængen mod syd 15 fag, den vestre længe 11, nordre 13 og østre 9. Ole Jensens gård var på 3 længer: Stuelængen mod syd 14 fag, vestre 15 og nordre 16. Hver gårds hartkorn var 10 tdr. 1 skp. 1 album. Smedens stuehus var på 4 fag og smedien 2 fag.

Sognefoged Laurs Laursen og Peder Jensen, begge gårdmænd i Kongstrup, bekræftede Ole Jensens vidnesbyrd. —

I Ars og Skippinge herreders ret (19. oktbr. 1769) mødte fæstebonden Rasmus Hansen fra Årby under Lerchenborg og beklagede, at hans gård på 4 længer: nordre længe var stuelænge 12 fag, østre 11, søndre 11 og vestre 17, i alt 51 fag, var brændt natten mellem 11. og 12. oktbr. Ilden begyndte om aftenen kl. 11 i den vestre længe. I denne søndre gavl begyndte først noget at lade sig se som et lys i en lille håndlygte, og da det samme tid var en stærk søndenvind og storm, bredte denne

lille ild sig i en hast, så gårdens 4 længer snart var omspændt af ilden. I løbet af 2—3 timer var hele gården med alt, hvad der var deri, opbrændt; ikke så meget som en stolpe eller et sparretræ blev reddet.

Der blev ellers gjort meget for at begrænse ilden. Forvalteren fra Lerchenborg mødte straks med Lerchenborgs sprøjte, ligesom Kalundborgs sprøjte også blev tilkaldt; men alt var forgæves.

Hele høsten brændte: 9 rum byg, en sædestak rug, 4 rum havre, 4 rum ærter, 2 læs vikker, 5 rum hø, 3 rum tørv, 24 får, 2 grise, 1 gås, 3 høns samt lænkehunden, alt indbo, sengeklæder og gangklæder. Karlens sengeklæder, en dyne fra pigens seng, karlens kiste og en vogn blev reddet.

Hans Olsen og Peder Sørensen, begge gårdmænd i Årby, mødte som vidner.

Desuden var der følgende ildebrande:

Lars Hansens gård i Allehave, Bregninge sogn, brændte 6. febr. 1762.

Lars Larsens gård i Ubby natten til 16. sept. 1762 ved lynnedslag.

3 gårde (Hans Christensens, Abraham Jørgensens og Søren Pedersens) og hmd. Hans Olsens hus i Nyrup, Raklev sogn, 15. maj 1765.

2 gårde (Ole Rasmussens og Lars Madsens) og hmd. Rasmus Laursens hus i Olstrup i Bregninge sogn 8. juli 1765.

Unge Jens Jensens gård i Ubby natten til 24. april 1767.

Lars Hansens gård i Særslev 8. decbr. 1774.

Vallentin Christensens gård i Føllenslev natten til 24. marts 1778.

Peder Andersens gård i Forsinge 29. maj 1779.

Christian Nielsens hus i Jordløse 26. juni 1780.

2 gårde (unge Peder Larsens og Morten Hansens) og 2 huse (Rasmus Hansens og Lars Andersens) i Bjerre, Svallerup sogn, 20. august 1780.

Ole Nielsens gård i Allehave 20. novbr. 1781.

Hans Christensens gård i Skippinge 4. sept. 1781.

Universitetsbonden Ole Frederiksens gård i Frankerup 3. april 1786.

Bechs kro

Bechs kro lå i nærheden af Jerslev og hørte under Vesterbygård. Kromanden hed Michel Jensen i 1760 og Lars Larsen i 1780. I gamle dage måtte kromanden kun servere drikkevarer for rejsende, men ikke for sognets beboere.

Bechs kro nævnes i 1858, men er forlængst nedlagt.

Forvalter Holch fra Vesterbygård stævnedes kromand Michel Jensen i Bechs kro for Ars og Skippinge herreders ret 7. juni 1760 for at høre stævnte og ustævnte vidner, svare på spørgsmål og lide dom i anledning af hans ulovlige krohold med at sælge øl og brændevin til de nær ved kroen boende bønder, deres tjenere og husmænd samt for ulovligt kortspil, som især skal være passeret sidste pinsedag.

En del vidner blev stævnet.

Michel Jensen fremstod for retten og fortalte, at sidste pinsedag kom en del mænd fra Lille Fuglede, Jerslev og Jordløse byer, hvoraf nogle, især mændene fra Lille Fuglede, hvis mark grænser til Bechs kro, havde været i marken for at efterse markgærderne, og da deres vej faldt lige ved kroen, gik de derind. De havde istandsat hans gærder, og derfor ville de efter landets skik straffe ham, så han og hans karl måtte bøde 2 mk. derfor til bymændene, og de købte nu øl og brændevin hos ham for pengene.

Han havde været ude i marken sammen med mændene fra Jordløse, og de havde overladt ham nogen græsning på en klint til hans kreaturer, og derfor måtte han give dem noget øl og brændevin.

Han vidste ikke bestemt, hvad ærinde mændene fra Jerslev havde hos ham; men han mente, at de havde været ude at syne gærderne sammen med mændene fra Lille Fuglede, og derfor var de fulgt med dem ind i kroen.

Det var langt ud på pinsedags eftermiddag, da folk ikke alene havde været i kirke, men endogså spist til middag, at ovennævnte bønder kom ind i kroen.

Mens de sad og drak, så han, at nogle havde kort til at spille med, og han undrede sig over, hvor de havde fået dem fra; thi han vidste, at der ikke var kort i hans hus.

Efter nogen tids forløb begyndte nogle at blive uenige og slog i bordet; men han anså alt dette for „noget opdigtet tøj for at føre ham i fortræd dermed“.

Bønderne var kun 2 a 3 timer i kroen.

Holch fremstod så og sagde, at han ville føre nogle vidner for at få sagen nøjere oplyst.

Gmd. Hans Pedersen i Lille Fuglede vidnede, at pinsedag, da folk havde været i kirke og spist til middag, gik han tillige med de andre Lille Fuglede bymænd ud at bese deres vangegærder, som grænsede lige mod Bechs kro, og da de havde fundet nogle gærder slette, ville de snakke om det ved kroen. De, som ikke havde istandsat deres gærde, skulle betale bøde.

Da de havde gået i dagens hede og var tørstige, fik de noget øl og brændevin i kroen. På samme tid kom bønderne fra Jerslev og Jordløse ind i kroen og fik øl og brændevin. De første havde været ude at syne gærder sammen med bønderne fra Lille Fuglede. De sidste havde sikkert også synet gærder, da „deres mark grænser op på den anden side gærdet lige til kroen“.

Nogle mænd fra Jerslev spillede kort; men om kortene var stemplede eller ustemplede, vidste han ikke. Han hørte ingen uenighed eller slagsmål. Han gik hjem hen imod aften.

Jens Madsen sagde, at han ikke kunne nægte, at han både før pinsedag, på denne dag og siden havde fået øl og brændevin i kroen, og det havde andre også; men det havde været til nødtørftighed og skikkelighed. Han vidste ikke andet at sige om kromanden, end at han holdt et skikkeligt hus for vejfarende og jo ikke for at nogen skulle få videre at drikke end til nødtørftighed.

Holch påstod nu, at Michel Jensen blev idømt en bøde efter forordningen, og at han skulle betale sagens omkostninger.

Michel Jensen håbede, at retten efter vidnesbyrdene kunne forstå, at han som en privilegeret kromand ligesom havde været nødt til at lade disse 3 byers mænd få noget øl og brændevin at drikke; thi det var bekendt, at Bechs kro lå langt afsides ved markskel, hvor disse 3 byer havde gærder, som stødte til, og

da han beboede en privilegeret kro, hvoraf han svarede skatter til kongen og afgifter til hans herskab, kunne han ikke nægte så mange byers mænd, som lige på een tid kom ind på kroen for at tale om deres gærder, at få noget øl og brændevin til nødtørft. Ingen blev drukne eller fulde.

Hvis han havde nægtet dem øl og brændevin, kunne han ikke vide, om „sådan kunne ske uden fortrydelse“, eller der kunne være hændet ham noget værre end det, som nu vederfares ham; thi kroen ligger på et farligt sted, og hvad kunne kromanden og hans husfolk gøre, når der skete modstand på et sådant sted.

Han ville håbe, at ingen kunne overbevise ham om andet, end at han holdt så lovligt og skikkeligt krohold, som udfordredes. Skulle han have forset sig, havde han ikke gjort det med forsæt eller profit.

Herredsfogeden afsagde så følgende dom: Da Michel Jensen har ladet bønderne fra Lille Fuglede, Jerslev og Jordløse få øl og brændevin i kroen, idømmes han ifølge forordningen af 8. marts 1757 en bøde på 10 rdl., og da det er sket pinsedag, bør han efter sabbatsforordningen af 12. marts 1745 betale 3 mk. i helligbrøde. Da kortene er ført fra Lille Fuglede til Bechs kro, og altså kromanden aldeles uvedkommende, frikendes han helt for at betale bøde for ulovligt kortspil. Han skulle betale sagens omkostninger inden 15 dage.

Vejlekroen

Vejlekroen lå i Værsløv sogn lige vest for den lille Bregneå, som løb ud i Saltbæk vig. Der var ingen bro over åen der, men et vadested eller vejle, hvoraf kroen havde fået navn.

Den lå ved den sognevej, som ved Birkendegård støder til hovedvejen til Kalundborg.

Færdsele mellem Kalundborg og Odsherred synes i gamle dage at have gået ad fornævnte sognevej forbi Vejlekroen og videre ad andre sogneveje.

Christen Lund var kromand i Vejlekroen 1772—88 og var vist ikke af bondeslægt; thi han tiltales med hr. eller sr. i justitsprotokollen, hvad ingen bonde blev tiltalt med.

En sommereftermiddag i 1772 red skytte Delling fra Astrup, sognefoged Jens Pedersen fra Viskinde og Michel Ladefoged fra Birkendegård fra Kalundborg ad landevejen mod Viskinde.

Lidt før disse 3 mænd nåede Birkendegård, blev de indhentet af kromand Christen Lund fra Vejlekroen. Han slog følge med dem. Det varede ikke ret længe, inden Delling og Lund kom op at trættes om den tørveudvisning, som Delling om foråret havde foretaget på Kaltred tørvemose, idet den efter Lunds mening ikke var så redelig og nidkær, som den skulle være.

Lund brugte adskillige uanstændige og utilbørlige ord over for Delling, som så stævnedede ham for Ars og Skippinge herreders ret 11. juni 1772.

Lund mødte og sagde, at han kun havde sagt om Delling, hvad der var sandt.

Delling førte de to ovennævnte mænd, Jens Pedersen og Michel Ladefoged som vidner.

Han forlangte, at Lund skulle idømmes en mulkt og betale sagens omkostninger.

Herredsfoged Grønberg dømte da 30. januar 1773, at de af Lund mod Delling uden årsag rettede utilbørlige ord og beskyldninger ikke bør komme Delling til mindre præjudice eller forklejning på nogen måde, da samme hermed aldeles skal være mortificerede. Lund bør for sin fremfarenhed betale 1 rdl. til Værslev sogns fattigkasse og 1 rdl. til justitskassen ifølge forordningen af 23. decbr. 1735.

Lund fik snart en ny retssag.

Forvalter Møller ved Birkendegård stævnedede ham for Ars og Skippinge herreders politiret 29. marts 1773 angående ulovligt nattesæde og drik ved sidste fastelavnstider.

Lund mødte i retten og protesterede mod stævningen, som ikke var påtegnet af politiretten.

Herredsfogeden udsatte sagen i 8 dage.

I retsmødet 3. april mødte politiadvokat Jens Larsen fra Vesterbygård og forlangte vidner fremstillet til forhør enten nu eller efter påskehelligdage.

Lund protesterede mod, at J. Larsen tog sig af denne sag.

Larsen svarede, at han havde lov dertil.

13. april vidnede Christen Jørgensen fra Kaltred, at han en aften hen imod kl. 9 i ugen før sidste fastelavn kom ind i Vejlekroen sammen med flere mænd fra Kaltred. En karl Rasmus Olsen fra Asminderup var da i kroen. De fik øl og brændevin. Han selv fik brændevin for 1 sk.

Så begyndte de tillige med kromanden at spille trekort, hvilket varede næsten 4 timer. De fik under spillet øl og brændevin, og han fik lidt mere, end han kunne tåle; men han kunne dog klare sig selv.

Han tabte 2 mk. 5 sk. under kortspillet; men da han ikke kunne betale dem, blev nogle sild, som han havde købt for 4 mk., taget i forsikring derfor.

En anden gårdmand fra Kaltred vidnede 17. juli, at han tillige med 5 andre mænd fra Kaltred en aften kl. ca. 9 ved sidste fastelavnstider på deres hjemvej fra Kalundborg til Kaltred, hvorefter der er 7½ fjerdingvej, kom til Vejlekroen forfrosne og kolde, hvorfor de der fik noget varmt øl at drikke. De havde i sinde at opholde sig der, til de kunne se at vejlede sig; thi det var mørkt, og Vejlen, som de skulle over, var vanskelig at passere „formedelst brusene“. Et par af dem kørte dog over vejlen og slap hjem uden fare, mens de øvrige blev i kroen til næste morgen. De fik øl og brændevin og spillede kort med kromanden. Ingen af dem blev dog berusede, da de kun drak til nødført. Om natten fik de kun et krus øl.

Herredsfoged Grønberg afsagde 4. sept. 1773 den dom, at Lund burde være fri for Møllers beskyldning for ulovligt krophold, men for uanstændigheden ved det øvede kortspil skulle han ifølge politianordningen og forordningen af 23. decbr. 1735 betale 1 rdl. til Værsløv sogns fattigkasse og lige så meget til justitskassen. Så bør og forvalter Møller for sin ilfærdige, overdrevne og ubeviste beskyldning imod kromanden ifølge ovennævnte forordning betale 1 rdl. til Værsløv fattigkasse og 1 rdl. til justitskassen. Sagens omkostninger ophæves på begge sider.

Anno 1776 lørdag d. 27. april blev af Ars og Skippinge herreders politimester i tinghuset i Ubberup holdt en gæsteret i over-

værelse af bisidderne Ole Pedersen og Lars Christophersen, begge af Ubberup, i en sag mod såvel kromand Lund i Vejlekroen som mod en stor del bønder og tjenere fra Birkendegårds gods, som efter angivelse af forvalter Didrich ved Birkendegård havde holdt ulovligt krohold med drik d. 18. april.

Stævningsmændene Lars Andersen af Viskinde og Anders Rasmussen af Værsløv meddelte, at de 24. og 25. april havde stævnet de skyldige for retten.

Lund var mødt og beklagede sig over Didrichs adfærd over for ham; thi han havde altid bestræbt sig for ikke at gøre noget ulovligt.

Didrich sagde, at det ville have været ham kært, om Lund havde overholdt forordningen om krohold og ikke givet anledning til angivelse. Han forlangte de stævnte vidner afhørt.

Alle vidnerne var mødt undtagen Niels Michelsens karl Peder Nielsen fra Frankerup.

De tilstod alle, at de om formiddagen kl. 10—11 d. 18. april var forsamlede ved Birkendegårds hovmark for at gå „gærdegang“ eller syne gærdernes brøstfældighed og tilstand. De, som ikke havde repareret gærderne, blev straffet med en pengemult, og den beløb sig til 8 mk., som blev delt således: De var 31 mænd ved gærdesynet. De 16 fik 4 mk., og de øvrige 15 fik også fire mk.

Kl. 4 om eftermiddagen var de færdige med gærdesynet, og da de intet havde nydt undtagen noget mad, som de havde haft med, blev de enige om at gå til Vejlekroen for at vederkvæge sig. De 16 fra Viskinde fik 8 kander øl og 2 pletter brændevin, som de drak uden for kroen ved landevejen, hvor der stod et bord og nogle bænke, som var flyttet ud af skænkestuen, fordi kromanden havde sit gulv og loft under reparation. De sad på 6 bænke og drak. Drikkevarerne beløb sig til 4 sk. pr. mand.

Det andet hold på 15 delte deres part således, at de 4 fra Frankerup fik 1 mk., for hvilke de købte 2 kander øl og ½ pot brændevin, som de drak, mens de sad på bænkerne uden for kroen; de øvrige af dette hold fik 3 mk., for hvilke de købte 1 pot brændevin og øl. De drak det på samme sted som de andre.

Omtrent ved solens nedgang gik de alle fra kroen til deres hjem. De fornåm ikke noget til drukkenskåb; dog syntes de, at Jens Clemmensen og Rasmus Roelsen fra Viskinde, gmd. Jørgen Larsen og Peder Jensens karl Peder Sørensen fra Forsinge var beskånkede. Slagsmål forefaldt heller ikke; men da de gik hjem, fik Markus Jørgensens karl Jens Nielsen fra Viskinde og Peder Jensens karl Peder Sørensen fra Forsinge hinanden ved håret. Anledningen dertil var, at den sidste tog fat i den førstes trøjeflip, som derved blev noget „udrebet“, idet de løb forbi hinanden. De faldt derved omkuld, og da den ene bad den anden slippe, var det dermed forbi, og der skete intet mere. De skiltes som venner.

Bondefoged Lars Andersen fra Viskinde og skovfoged Rasmus Pedersen fra Snevris vidnede som de forrige.

Lund spurgte vidnerne, om de fik mere at drikke end det, de havde vidnet om, og om yderligere drikkevarer blev dem nægtet af ham eller hans kone.

De svarede, at Jørgen Larsen fra Forsinge fik et glas bråndevin og for 1 sk. øl inde i stuen; bråndevinen gav han dog til Lars Andersen; men øllet drak han selv. Han forlangte et glas bråndevin til, men det blev ham nægtet.

Diderich spurgte vidnerne, hvor bordene og bænkene stod.

De svarede, at de stod ved væggen mellem bryggerhusdøren og porten.

Diderich begærede sagen opsat i 8 dage, hvad retten tillod.

Lund stævnedes nu Diderich for retten 11. maj og førte Lars Andersen og Rasmus Pedersen som vidner. De fortalte, at de endte deres gårdesyn øst for Snevris ved skovmarksgården ud til Viskinde mark.

Herredsfoged Grønberg afsagde 15. juni 1776 den dom, at Lund og de stævnte bønder burde for Diderichs tiltale aldeles fri at være, og sagens omkostninger blev ophævet på begge sider.

Faurbo kro

Lørdag d. 3. juni 1780 blev i Ars og Skippinge herreders tinghus i Ubberup holdt en politi- og gæsteret i overvårelse af bisid-

derne Ole Jensen af Svallerup og Andreas Madsen i Ubberup ifølge konsumtionsinspektør og løjtnant Others begæring.

Han havde nemlig stævnet kromand Andreas Leye i Faurbo kro for denne ret i anledning af, at han ved en inkvisitionsforretning i kroen havde fundet noget brændevin, og Leye ville ikke fortælle, hvor han havde købt det.

På Others vegne mødte Sigvard Neergård og påstod, at den hos Leye fundne brædevin skulle udleveres til Other eller betales med 12 sk. pr. pot, da Other regnede med, at Leye selv havde brændt den, hvilket var ulovligt. Han forlangte desuden, at Leye skulle idømmes en mulkt og betale sagens omkostninger.

På Leyes vegne mødte Sølling og sagde, at Leye intet ulovligt havde gjort, idet han ikke var pligtig til at fortælle Other, som var konsumtionsforpagter i Kalundborg, hvor han købte sin brændevin.

Herredsfoged Grønberg afsagde 6. juni følgende dom: Det ved inkvisitionen hos Leye forfundne kvantum brændevin, som han selv må have brændt, da han ikke vil levere bevis for, hvor han har købt det, bør ifølge konsumtionsforordningen afleveres til Other eller betales med 12 sk. pr. pot. Desuden skal Leye betale en mulkt på 60 rdl. for ulovligt krohold og brændevinsbrænden samt sagens omkostninger med 4 rdl. inden 3 solemærker.

Kilde: Arts og Skippinge herreders justitsprotokoller 1759—89.

Syssel - Amt - Birk

Af **Bent Rasmussen**

Man mener, at Jylland allerede i vikingetiden var opdelt i sysler, i alle tilfælde var dette sket, inden kong Harald samlede Danmark, men de blev ved at bestå længe efter hans tid. Kun Jylland var indtil kongetiden delt i sysler*) — ialt 11 var der. Vi kender endnu navne som Vendsyssel, Hardsyssel o. s. v.

Syssel betyder det samme som det engelske shire $\varnothing$: grevskab, så det er sikkert jorddrotterne, næsekonger, der har samlet hver sit syssel.

Samsø hørte ind under Åbo syssel — navnet Åbo hidrører nok fra de mange åer i dette syssel, der strakte sig fra egnen syd for Randers til nord for Horsens, mod vest ud til den jyske højderyg og mod øst til Kattegat.

Tunø hørte i øvrigt også med hertil.

Hvert syssel havde sit sysselting, hvor der foretoges skødnin-ger, lysninger, og stridigheder blev afgjort. Sysselmanden udpe-gedes, efter at Danmark var samlet, af kongen. Sysselet var delt i flere herreder (hærudredning), som skulle udrede mandskab til leding, og de stod da under en fælles anfører.

Et herred var således både et juridisk og et militært område. På herredstinget fandt retspleje sted. Til dette var der en af kongen udnævnt herredsfoged, men tillige, ifl. Jyske Lov, be-skikkede kongen 8 selvejere som sandemænd. De skulle edelige

*) I sysselbogen (udk. 1931) nævner Gravlund paa Sjælland Medelsyssel, østre syssel, vestre syssel og det søndre syssel omfattende det sydligste Sjælland og Lolland-Falster.

afgøre bevisspørgsmål i større voldssager, sager om kirkens jord og markskelssager. I et gammelt gulnet dokument fra Skanderborg distrikt fandt jeg en markskelssag ført frem fra herredstinget til 8 sandemænd. Det var angående Galten Krat. De 8 mænd „rebede“ (målte) op og efter mange overvejelser og forhandlinger fik de det — forhåbentlig — retfærdigt fordelt. Under skelpælene blev lagt kul og flint, hvilket der skal ifl. Christian V's danske lov, thi kul og flint er uforgængelige, så man eventuelt senere let kunne konstatere skellene — om nogen skulle komme ind over naboens område.

Sandemændene (kommer af ordet sande $\varnothing$: sandhed) var egentlig at betragte som nævninge; men tiden førte med sig, at de senere kom til at afsige egentlige domme, som de skulle kunne bekræfte rigtigheden af ved ed.

Dommen kunne indankes for biskoppen og bedste bymænd. Fandtes deres afgørelse urigtig, eller dersom de nægtede at sværge på dommens rigtighed, kunne de miste deres boslod.

I Valdemarstiden kom Samsø ind under Kalundborg slots forlehning, men øen kom også dermed under Kalundborg amt, medens man i gejstlig henseende blev ved Århus stift. Samsø var allerede den gang en frodig plet. Man husker, at dronning Berengaria skal have bedt om Samsø som morgengave. Hun fik ikke sit ønske opfyldt, men da Christian I i 1449 holdt bryllup med dronning Dorothea, skænkede han hende Samsø som livgeding (som gave i hendes levetid).

I alle tilfælde ved vi, at Samsø i middelalderen i verdslig henseende kom ind under Kalundborg slot, med hvilket øen så ofte var samlet under een forlehning. Noget bestemt år for denne ændring kan ikke angives. Det må være sket før 1424, da følgende tingsvidner blev udstedt på Samsø landsting i overværelse af fogeden på Kalundborg slot Torben Jensen.

Allæ Mæn, thettæ Breff se oc høre læset, hielser Nis Nielsson, Foghed paa Samsiø, Bothelff Krabbæ i Ørbye, Nis Jeppsson i Tranberg, Per Jensson i Pilemarkælile, Nis Æsbernson i Thundorf, Olrick i Thoftæberg, Longæ Beynt (Bent) i Staffnæs (Stavns) oc Lassæ Jeppsson i Bætszer ewinnelige meth Guth!

Kungøre wij allæ Men, nærværinghe oc tilkomende, at æfter vores Herres

Aar Tusende Firæhundrede oc Thyugæ po thet fiærde Aar, then Mandaug næst fore Sancte Clæmetz Daug tha war Torben Jenssøn Foghet po Calundborg, po Sampsyøes Landting oc then Daug wtmeltis VIII skæligæ Dandemen i eth fwlt Thingswitne, sosom war: Hans Skoltæ oc Tomæs Tostæssøn i Longæmarkæ, Olaff Trwælsøn oc Jon Jenssøn i Bætszer, Jes Beyntssøn oc Trwæls Skræder i Othensberg (Onsbjerg), Trwæls Kelsøn oc Pæther Michelssøn i Thundorph (Tanderup).

Thissæ forneffnde gode Men wtginge off Thinget oc kome in igien, oc witnædhe po theres Siæl oc Sannede, at thet halffue Boel Jordhe som Her Powæl Michelssøn Prest haffuer hafft i Bæzer Sogn i XXIII Aar, thet hørær Kronen til, oc ænghen annen Man, oc then annen halffue Boel Jordæ, som Hr. Jens Beyntssøn Prest haffuer hafft i XXVI Aar i Othensberg Soghn, thet hørær oc Kronen til oc ænghen annen. Oc sagde the, at alt thet the haffuæ hafft then same Jord, sidhen Biscop Boo (i Aarhus) skildæs wiet Landet sosom ær Sampso, tha haffuæ the hafft thet mæth Wræthe, for thij at thet war hwart Aar illet oc forbudet, sidhen Biscop Boo skildæs wiet Sampso opinbare po thet forneffnde Thing, at the forneffnde two Prester skuldæ æijnthæ beware meth then samme Jord, wthen (uden) meth Konungz Foghets Mijne, thog haffue the thæt æij thess hældher giorth. Item witnædhe the, at the two halffue Boel Jorde haffuæ wareth lueghe (liggende) til Kronen, annet kan man hwærken spøre æller widhe.

Thettæ hørda wij oc soghæ vpo forneffnde Thing, oc thet witne wij meth worris Incigle (segl) hengænde fore thettæ Breff oc mangæ gode Men nærwærendis.

Datum, Anno, die & loco supradictis

Desværre kan jeg ikke finde hvilke ejendomme eller jord, der er tale om.

Samsø havde den gang sit eget „landsting“ (ᚾ: herredsting), hvor øens foged præsiderede, men hvad tid Samsø mistede denne overinstans er uvist.

Frederik den Anden udsteder den 22. juli 1582 et åbent brev til samsingerne, der betegnes: „Vore Undersaatte, wore oc Cronens Bønder oc Tienere oc meenige Almue paa Vort Land Samsø“. Dette er fremkommet i anledning af klager over, at de — imod gammel sædvane — nu skulle søge til Viborg landsting med deres retssager, skønt de fra gammel tid selv på deres eget ting havde fået pådømt alle stridigheder og derefter indanket dommen for lehnsmanden på Kalundborg slot.

Da den nye ordning var samsingerne til meget besvær, stor

bekostning og tidsspilde, befalede kongen, at „hvis Sager, som fornefnde Vore Undersaatte paa Samsø imellem dem self indbyrdis eller oc om Manddrab, om Trolddoms Sag eller slige andre sager som med „Nefn oc Toug“ (tangknibning og rebtamp) skulle forfølgis, skal først paa deres eget Herredsting paa Øen paadømmes, dog, hvis da nogen ej er tilfreds med den afsagte Dom, skal den indankes for Lehnsmanden paa Kalundborg Slot, som skal have fuldmagt til at dømme, fordele, adskille og afsige, hvis Jysk Lov og Ret er, efter som han vil ansvare for Gud og være bekiendt for Os“.

Man lægge mærke til, at der udtrykkelig henvises til Jyske Lov.

„Hvis Samsingere ikke var tilfreds med Lehnsmandens Dom, skulde det være dem frit at indstævne samme Dom, som Landsdommers Dom for os og vorres Elskelige Danmarckis Riiges Raad til almindlige Herredage og der sin Ret at forsøge og udføre og ikke paa andre Steder eller videre udi Sagen at appellere . . .“

Det synes, som klagen fra Samsingerne så vel som kong Frederik II.s reaktion herpå er indledningen til det, der, i alle tilfælde lidt senere skete, nemlig, at Samsø fik sit birketing.

Hvad er et birk?

Birk er betegnelse for de mindre, fra herreder udskilte retskredse, som fik birketingsted. Sproglig set er ordet birk et låneord fra frisisk og betyder retskreds. Et birk er altså en fra herredet udskilt landjurisdiktion.

Der fandtes oprindelig tre slags birk, nemlig: 1) kongelige som nordre og søndre birk, 2) gejstlige — som imidlertid snart forsvandt — og endelig 3) adelige birk som Samsø, Frijsenborg o. s. v.

— Hvad var nu grunden til at sådanne landjurisdiktioner oprettedes?

I almindelighed kan man sige, at et birk oftest oprettedes p. g. a. stedets noget afsides beliggenhed — dette sidste må i høj grad være tilfældet med hensyn til Samsø i forhold til Kalundborg amt.

Hvad år

Samsø birk

er oprettet, kan ikke med sikkerhed siges; men den ældste tingbog fra 1657—1661, der er autoriseret på Kalundborg slot af lehnsmanden Hans Lindenow den yngre, gift med kong Christian IV.s datter Ulrikka Augusta, og kaldes „Samsø Herreds Thingbog“, nævner kongelig Majestæts ridefoged Jens Bruun i Søllemarksgaard som lehnsmandens stedfortræder på Samsø ting, medens en herredsfoged og en tingskriver varetager rettens gang.

Det synes dog temmelig sikkert, at *Samsø birk* oprettedes i 1661, samtidig med, at Samsø i nævnte år tilskødedes Joachim von Gersdorff.

Ejeren af Samsø fik ret til at udnævne birkefogeder, hvis rette overdommer var Viborg landsting. Samsø kom dermed til at høre under Viborg med overretssager indtil retsreformen af 1919.

Retshandlingen foregik ellers på samme måde som på det tilsvarende herredsting. Der var 8 sandemænd ved retsafgørelser.

Det er en ejendommelighed, at man gennem tiderne ikke helt har afbrudt forbindelsen med Jylland — overretten f. eks. — thi dersom een skulle stejles, „stryges til kagen“ eller halshugges, gik der bud efter „Mestermænd“ (bøddelen i Århus).

Samsø har fra de tidligste tider været en eftertragtet ø, snart under private adelige ejere, snart under kronen.

Man erindrer, at dronning Berengaria ved sit bryllup med Valdemar den Anden (Sejr) ønskede Samsø som morgengave. Det fik hun ikke, men kong Christian den Første skænkede i 1449, da han holdt bryllup med dronning Dorothea — Christoffer af Bayerns enke — hende Samsø og Kalundborg til livgeding. Efter hendes død faldt det igen tilbage til kronen. I 1546 blev såvel Kalundborg som Samsø overdraget den på Sønderborg slot fangne Christian den Anden til fremtidigt opholdssted og underholdning. Han skulle nyde alle indtægter, men forsørge lehnsmanden og tjenerne med „all Nødtørf“, men efter hans død skal „Slaat og Læn“ igen følge kronen.

Samsø hørte så ind under kronen til efter freden i København 1660, da kong Frederik den Tredie afstår Samsø til forannævnte Joachim Gersdorff, men da denne døde i april 1661, udstedtes skødet til hans arvinger, og det blev datteren Magdalene Sybille, gift med generallieutenant Jørgen Bielke, der overtog godset med alle „herligheder“ — deriblandt nævnes alle Samsøs 325 bønder.

Her står bl. a.: „Och haffner wij aff Synderlig Kongl. Gunst och Naade dennem beuilget och Samtøcht at maa til Justitiens Administreren Stiffte och Enredte paa fornf. Øe och Land Samsøe It Birch, och dend udj alle Maader Niude och beholde med alle saadanne friheder, som andre Eldgamle Bircher herudi Riiget haffuer och Niuder, Saaledes att Sahlig Hr. Joachim Gersdorffs Arffuinger och deres Efterkommere maa herefter haffue Magt til at sedte och forordne Birchefougder til fornf. Birch paa Ø och Land Samsøe aff Arrildstiid beliggende och dertil hørige Bønder schal søge och haffue deres Redte Wernething, och der en-huer at giøre och Wederfahres, lide och undgielde efter Tiltale och giensvar, saasom sædvanligt och udi alt saaledis Justitien efter Landets Lov och Statuter tilbørligen och forsuarligen at Administrere, och saadan Høyhed och Bircherettighed altiid at følge dend, som Søllemarcks gaard Ejer och besidder, och schal bem. Birkets Redte Offuer-dommer hereffter være Wijborrig Lands Thing“.

Her står altså, at der oprettes et birk, som skal have alle de samme rettigheder som landets andre birker.

Lehnsbesidderen udnævner birkefoged — Samsø er værneting (underret), Viborg (overret).

Ifølge forannævnte skøde fik Joachim Gersdorffs arvinger og deres efterkommere „jus patronatus“ til alle fem kirker „som wij och frembefahrne konger udi Danmark och Norge det hidindtil Nødt och hafft haffuer, saaledes at de skall och maae tilige med Vorris Anparttiende lade annamme och oppebærge Kirckens Anpart Korn och Queg-Tiende. Item (ligeledes) Herligheden til Præstegaarde och Deigne Bollerne (Boel og bosted) saavelsom ald anden Kirckens aarlige Indkomst och sielff kalde

Præster og Deigne“. Lehnsherren blev altså tiendeejer og skulle ved disse afgifter „forsuarligen ved Magt holde“.

I skødet findes også en anmærkning, at kongens anpartttiende (en trediedel) til „Bedtser och Onsbjerg sogne nyder och beholder bispnen udi Aarhus fremdelis til sin Underholdning — dog skal kirkerne ud af deres tiender forsvarlig holdes“.

På Samsø nævnes i 1674, da Peder Griffenfeld overtog den: Kaalby 28 gårde, Pillemarklille (Permelille) 10, Haardmark 14, Krogsgaard 2, Store Pillemark 25, Tandrup 11, Selsinggaarde 4, Onsbjerg 22, Wastrup 2, Toftebjerg 11, Staufns 5, Aalstrup 6, Betser 19, Langemark 18, Tourop 9, Trandbjerg 10, Brøndbye 31, Ørbye 29, Morup 16 og Nordbye 55, ialt 325.

Desuden vicariat og mensalgårde: Østerbye 10 gårde, Aggerup 2, Onsbjerg 2, ialt 14, så der på Samsø på nævnte tidspunkt i århundreder har været 339 gårde. De sidstnævnte 14 gårde har fulgt provsterne og præsterne til Onsbjerg og Bedtser sogne. Vi har altså herigennem viden om, hvor mange gårde, der fandtes på øen indtil udskiftningen, men hvorledes med husmændene eller „inderster og standsvende“. Grevskabet havde 464 husmænd — lejehusmænd og standsvende, der havde 1 td. land eller to, for hvilken de betalte leje eller fæstepenge. Desuden skulle de gøre lidt hoveri; men da der dengang kun hørte to gårde til grevskabet, nemlig Søllemarksgård (nu Brattingsborg) og Bisgaard, betød dette ikke så meget. De andre gårde, som Hjalpargård, Vestborggård, er inddraget jord, da greven solgte gårdes jord til bønderne fra livs- til arvefæste eller selveje.

Jorddrotten havde da lov at inddrage 1 td. hartkorn for hver otte, han solgte. Foruden de nævnte husmænd var der jo indersterne eller indsiderne, som oftest havde fået lidt jord til at bygge deres lerklinede våning og med lidt plads til grønne-gård — vi ville vel kalde det for urte- og blomsterhave. De gjorde derfor tjeneste hos bønderne i årets travle tider som ved forårsplojningen, høsten og senere tærskningen på laden. Men de fleste havde tillige et håndværk. Det var i mange tilfælde deres hovederhverv. Om morgenen måtte han op „tre timer før da-

gen“ for at kunne lave noget arbejde hjemme på marken, inden han drog af sted til sin arbejdsgiver. Sent var det, inden han kom hjem, hvor han så måtte gøre „et bed“ i bedriften.

Befolkningstallet var ikke videre svingende — dog noget stigende, så der for 150—200 år siden var 3500 mennesker på øen.

Efter de fremmedes udsagn, der kommer til Samsø, hvad enten det er biskopper, professorer eller landøkonomer, skildres befolkningen i meget rosede adjektiver. På eet område — det juridiske — er de vist mere trættekære end andet steds, så birket har en umådelig mængde sager til behandling — ofte for os at synes ganske ubetydelige ting, f. eks. om en bestemt due var en han eller hun. En flere gange straffet person, Jochum Jørgen fra Pillemark, stod i 1836 for retten anklaget for at have stjålet en gås. Han var ugift. Flere gange havde han været straffet. Han måtte over for birkedommer Søren Bay indrømme, at han havde stjålet en gås. Birkedommeren, som gerne ville hjælpe ham fri for den flereårige tugthusstraf, som han p. g. a. tidligere forseelser og straffe stod til, sagde: „Det var vel ikke en vildgås, du havde fundet ved dammen, Jørgen?“ „Jo, hr. birkedommer.“ „Ja, skriv så, at det var en vildgås,“ dikterede Bay til skriveren, Morten Truelsen — og dermed slap Jochum Jørgen ud af den klemhærke.

Skal i øvrigt ikke komme nærmere ind på de mere eller mindre interessante sager; thi derom kan man se i et par tidligere artikler af mig i Hist. Samf. årbog. Det samme er tilfældet m. h. t. birkedommerne, men bringer en kort fortegnelse, flere af dem har efterkommere på Samsø.

Den første birkeskriver og birkefoged var ridefoged Thomas Friis, nemlig fra 1661, da birket oprettedes, men i alle tilfælde 1668—1674; Hans Mouridsen 1688—1717; Chr. Merchell 1717—1726, Hans Thomasen 1726—41, Anders Dørup 1741—54, Thor Rud 1754—55; Hans Christian Lips 1756—77, Jens Astrup 1777—95; Lars Petersen 1795—1817; Søren Bay 1817—48; Peder Jessen Broder Feddersen 1849—56. Han er den første i rækken af staten udnævnte birkedommere, thi ved 5. juni grundloven af 1849 paragraf 93 ophævedes den private birkeret, men nav-

net Samsø birk beholdtes til retsplejeloven kom i 1919, så nu hører Samsø ind under Kalundborg købstad m. v. Samsø er altså med under „med videre“.

I de 70 år, 1849—1919, havde Samsø altså birkedommere udnævnt af kongen. Fra 1661—1849 birkefogeder udnævnt af lehnsherren.

Birkedommeren var både anklager og dommer, men ved den nye retsplejelov adskilte man — til betryggelse for retfærdigheden — anklage- og domsmyndighed — og tillige igen indførtes nævninge og meddomsmænd, som man vel kan betegne sandemændene for.

Til slut skal vi nævne birkedommerne på Samsø:

1. Peter Jessen Broder Feddersen 1849—56, boende i Torup.
2. Adolph Emmanuel Conrardt Eberlin 1856—66; købte den nuværende dommerbolig i Tranebjerg, der var opført af læge Paludan.
3. Ernst Heinerich Hermann Schubarth 1866—78.
4. Holger Ludvig Theodor Olrik 1878—1882.
5. Niels Øllgaard Kampmann 1882—87.
6. Carl Ewald Rothe 1887—95.
7. Poul Svejstrup 1895—1901.
8. Hans Christian Adam Glud 1901—03.
9. Henrik Emil Brendstrup 1903—12.
10. August Ludvig Bührsch 1912—1. okt. 19.

Kilder: Skøde af 1661, Dsk. Magasin III.
Retsprotokoller m. v.
Fr. Poulsen: Samsø.
Bent Rasmussen: Samsø, Holb. Amts hist. Samf.

Da det gamle Nykøbing brændte

Af Sophus Jensen

Ved Isefjordens hyggeligste og luneste bugt, omgivet af den herlige danske bøgeskov, mellem frodige og veldrevne kornmarker på skråningen af den langstrakte højde, som går i retning øst-vest, er vor mindre, men ældgamle købstad, Nykøbing, anlagt. Om byens kamp gennem århundreder for at værne og bevare sine købstads-privilegier og rettigheder fortæller i tragiske beretninger om krig, udplyndring, pest og ildsvåde — for ildsvådens vedkommende i næsten uhyggelig grad, thi lige fra den mørke middelalder og helt op til dette århundrede har den røde hane ofte galet over Nykøbing.

En af de første gange i historien, hvor der berettes om byens fuldstændige afbrænding, er anno 1290, da den stolte fribytter, marsken Stig Andersen Hvide, fra sin borg på øen Hjelm tog på togt til Odsherred, plyndrede rundt i herredet og lagde Nykøbing næsten øde. En hilsen fra disse Nykøbings onde dage fik vi i et af de største møntfund, som blev gjort lige under køkkendøren i det lille hus, der støder op til teknisk skole. Fundet bestod af en jydepotte indeholdende flere hundrede sølvmønter samt indsvøbt i et klæde nogle få engelske guldmønter, der havde ligget skjult her i næsten 700 år. Denne skat, som blev fremdraget for 20 år siden, er blevet nedgravet af en af datidens nykøbingensere, som, da røverne kom, har villet sikre sig sit jordiske mammon. Et udvalg af disse mønter findes i Odsherreds Folkemuseum.

I kirkebogen for Rørvig-Nykøbing fra året 1761 skriver præsten, at Nykøbing by i den nittenårskrig, som endte i året 1308,

skal være afbrændt af kong Erik Præstehader i Norge, og på anden tid har byen lidt samme skæbne for englændernes hændelser. Under svenskekrigen i årene 1658—60 blev adskillige bygninger også bytte for de grådige luer fra soldaternes fakler, men derom har jeg før udførligt berettet.

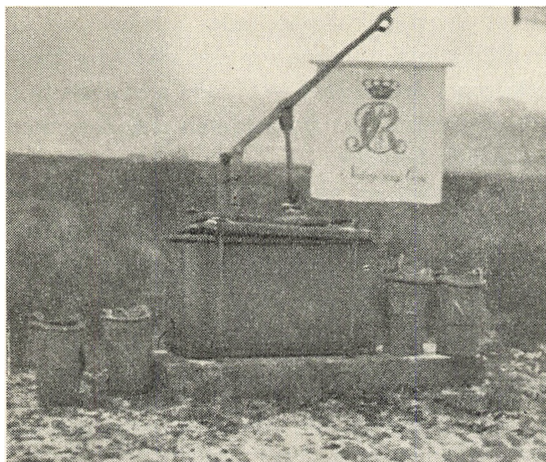
Tanken med denne artikel er nærmest at give læserne et billede af de store for borgerne så skæbnesvangre ildebrande i den lille stråttækte købstad i de sidste 200 år, forårsaget af disses egen uforsigtighed.

Byfoged Holms beretning - Anno 1753

„Da det brændte op i den himmelske sky, medens borgerskabet var til marked i Kalundborg og Frederiksborg.“

Nykøbings værdige byfoged *Hans Nielsen Holm* har i et referat af en ildebrand nede i nuværende Lindeallé i året 1753 givet et tydeligt billede af forholdene i vor lille købstad, når flammerne truede byen. Her skal jeg gengive referatet ordret nedskrevet efter den 200 år gamle beretning:

„... Altsaa ... maa jeg indberette, at i Lørdags, d. 27. Oktober, om Eftermiddagen mellem 1 og 2 antændtes her i Byen Borgeren Jens Madsens Gaard i den søndre og bageste Længe en forfærdelig Ild, som, inden det blev bekendt, alt havde antændt baade den østre og vestre Længe, saa hele Gaarden var bespændt med Ild rundt om, førend vi fik det at vide og kom med Sprøjten, siden det var den allerførste Gaard og tillige yderste Gaard Øster for Byen. Og da vi kom med Sprøjten, søgte vi Ilden med saadan Fyrighed, endskønt Ilden havde taget megen Overhaand, og det blæste en Østenstorm, at vi nedrev og hug ned ved begge Ender ved Gadelængen, saa at Ilden paa en halvtredie Times Tid sagtnede, saa vi fik Lejlighed til at gaa mellem Ilden og Gadelængen, som næst Guds Bistand og Folkets Frimodighed og Flittighed blev fra Ilden reddet, og da Klokken var ungefer 11 om Aftenen, kunde vi holde op imellem med Sprøjten, som i denne Ild stod sin Prøve, saa dersom Gud ikke havde forundt os den Magt og

*Den såkaldte
kirkesprøjte
fra 1728 og
læder-
brandspande
og nedbryd-
ningskorpsets
fane på
Nykøbing
museum*

givet Brandfolket, som er kun faa, ved Pumpen, Kraft og Styrke, og os andre Frimodighed at nære og opmuntre Folket at søge Ilden, køre og bære Vand til Sprøjten og Ilden, havde den lille By ligget i Aske, som ikke anderledes for Menneskenes Øjne at se, da vi kom med Sprøjten til Ilden. Thi det blæste en Østenstorm, og Brandstedet var den yderste Gaard Østen for Byen, saa Ilden bar opad hele Byen, og det var, hvor de fornemste Købmænd og Gaarde er. Og udi tre Længer, Ilden havde angrebet, var ej andet end tørt Hjultømmer, utorsken Rug, Korn og Havre, Hø og Halm, Brændetørv og alt andet saadant brændende Materiel, som, da Ilden kunde ses oppe i Byen over de mange høje Træer, der i Beboernes Haver, brændte op i den himmelske Sky. Dog var Brandfolket og nogle faa Skibsfolk saa frimodige, at de gav dem i Ilden, hug og rev ned, saa den store Jammer, der var hos alle Beboerne omvendte Gud i en Hast, saa de øjensynlig saa Guds Vrede, han truede med, som Guds Barmhertighed igen, med denne fattige By, idet baade Stormen og Ilden sagtnede paa en Gang. De, som havde begyndt at flytte ud af deres Huse, flyttede samme Aften deres Gods ind i Husene igen. Og var da nu kendelig ved denne Ild at se, at det er godt, der mødte Folk,

der blev sat til Sprøjten og dens Redskab, thi endskønt en stor Del af Brandfolket var i Kalundborg og Frederiksborg Markeder, havde vi dog Mandskabet complet, saa næst Guds Bistand og Sprøjten blev Byen dennegang konserveret, som ellers havde ligget i Aske. Efter at Ilden saavidt var dæmped holdt vi Vagt af Borgerskabet rundt om Ilden den ganske Nat, og om Dagen derefter gjorde vi den brændte Plads ryddelig og førte det Træ og Korn, der endnu var Ild i, uden for Byen, og der ved Borgerskabet lod bære Vand paa det og slukke det derude paa Marken, saa vi derefter var for den Ild ganske befriet.

Forholdsvis hurtigt var denne Brand saaledes blevet begrænset, uden at nogen Skade skete enten paa Brandmandskab eller Sprøjten. Men det gik fælt ud over Gaardens Ejer Jens Madsen, som var kommen udi Ilden og vilde bjerge noget af en Vogn, da vi hug ned ved Gadelængen, saa da Gavlen og Ilden faldt, kom det ovenpaa ham og slog hans Ryg og Bryst bedærvet, saa dersom vi ikke i Hast havde faaet straalet derhen og trukket Jens Madsen, som var halvdød, ud, havde han blevet der.“

Således lød byfogdens referat. Han syntes ikke at have taget sig ulykken med Jens Madsen synderligt nær.

Den store ildebrand i Nykøbing natten til den 1. februar 1758

Slap byen i 1753 for større ildsvåde, skulle der dog ikke hengå mere end fem år, før den røde hane atter galede over den lille købstad, og det med en sådan fyrighed, at 10—12 af byens største gårde blev lagt i aske, og mange familier, der flyttede ud af deres truede huse, fik deres indbo spoleret. „Gud bedre det, at vi skulde leve den Dag, da vi skulde fremkomme med et saa bedrøveligt Klagemaal. Vi ejer intet — vi har intet — Ilden har i en ganske kort Tid berøvet os vores timelige Velfærd!“ sukkede de mange brandlidte ifølge byfogdens indberetning til stiftsamtmændene om ulykken . . . Men de var fra deres medborgeres side genstand for, som det pudsigt skrives, „Tjenstagtighed og Kærlighed, idet de i disse Huse baade „husedes og fødtes“. Da Nykøbing dengang var gået ned til kun at

tælle 450 sjæle i indbyggerantal, har denne ildebrand været en katastrofe for byen. Præsten omtaler også med rette i kirkebogen „denne ulykkelige by“ med henblik på dennes fremtidige skæbne. En af samtidens mest fremtrædende mænd, købmanden Tønnes Roeskilde, var også blandt dem, der blev hårdest ramt af branden, idet hans store købmandsgård totalt nedbrændte med varer, inventar og bohave. Halvandet års tid senere syntes han dog at have fået genopbygget ialt 150 fag, men var derved kommet i en Gæld på 343 rdl. Dette faktum tvang ham gåsepennen i hånd, og han skrev til stiftsbefalingsmanden en meddelelse, der kuriøst nok var udformet i vers:

Mig Herrens hånd højt plaged,
da ilden har borttaget
min velfærd, gods og gård,
mig til stor hjertesår.
Nu Herren har behaget
i min bygning maget
at færdiges, som skrevet var,
mens jeg derved stor debit har.

I meddelelsen fulgte derpå en fortegnelse over gælden, og derefter kom følgende guldkorn til verden:

Se, nådige Herre, min velstand
ved trende timers heftig brand
forandret er og smeltet hen,
og jeg er nu en gældbunden svend,
som søger hjælp for kreditors hånd,
vær nådig mod mig fattig mand.
Den store Gud vil lønne vist igen
ham med højædle stammer, hver og en.

Når ens hjem i disse tider blev ramt af ilden, betød det fuldstændig ruin for de skadelidte. Brandassurance eksisterede ikke dengang.

Da de Nykøbing-borgere selv hjalp til med at »futte« deres stråttækte ejendomme af

De mange store ildebrande i Danmarks købstæder skyldes ikke alene det dårlige slukningsmateriale, men også datidens farlige bebyggelse med de tæt sammenbyggede huse. En gam-

mel nykøbingenser, der var født i 1820'erne, har fortalt mig, at der ikke var murede eller klinede gavle mellem husene i Algade. Fra huset over for det gamle rådhus, nu pladsen ud for teknisk skole, havde han som dreng krøbet over lofterne og hanebjælkerne helt op til daværende bager Steinckes ejendom, nu Landmandsbanken. Grundet på disse dårlige bygningsforhold brændte hele rækker af huse ned, når vinden bar med ilden.

Allerede i Chr. IV's regeringstid blev der udstedt forordning om, at i købstæderne skulle husene teglstenbelægges, men først i landsfaderen kong Fr. VI's tid blev der for alvor grebet ind mod den gamle stædige tradition at stråttække husene.

For ejendommenes besiddere var denne forordning ikke gunstig, da det var en meget kostbar historie at få lagt tegl på taget, eftersom husenes øvrige ikke kunne bære teglene. Så kunne det hænde, at en eller anden kær nabo var så heldig at få rystet lidt rigeligt med fyrstøjets gnister, så det fængede i stråtagene. Den sidste store ildebrand i Nykøbing kunne i 1935 fejre 100 års jubilæum.

1835 brændte i den tørre sommertid det meste af Kildestræde på grund af ovennævnte hændelige uheld. I 1830'erne begyndte byen at vise sine røde tegl. På Odsherreds Museum findes en sang, digtet af daværende distriktslæge Kongsted, hvori de nye røde tage prises.

I Berlingske Tidende for 12. april 1805 stod følgende nødråb:

Den 3. April Kl. halvto om Natten udbrød her i Nykøbing Sjælland, under en Storm af Sydvest, en Ildebrand, der med sådan Hastighed greb om sig, at 7 Gaarde stode inden 10 Minutter i Lue og laa inden føje Tid i Aske. Syv, for det meste trængende, Familier bleve i faa Øjeblikke husvilde og berøvede alt, hvad de ejede. — Medborgere, — egen Nød lærte Eder at komme de ulykkelige til Hjælp, andres Nød, Eders Ædelmod lindrede, lærte os, at Eders Hjerter staar aabne for Eders Brødre. Ogsaa dette lille Nykøbings Borgere ere Eders Brødre.

Ræk dem en ringe Skærv af det, Skæbnen gav Eders til Overflod. Den lille Vaar, som I se med Glæde, men disse ulykkelige med Sorrig i Møde, vil smile dobbelt venlig ad Eder for hver Kummerens Taare, I aftørre den nødlidendes Øje. Det, Eders Ædelmod skænker disse Brandlidte, modtages af Herr Juveler Winther, i hvis Butik no. 10 paa Amagertorv en Subskriptionsliste er indlagt til deres bedste.

Schouboe,
Cancellisekretær og Byfoged.

Nykøbing gamle brandvæsens ordning

Nu var det desværre ikke sådan, at fordi husene var tegltækte, blev der samtidig sat en stopper for ildsvåde, thi sprøjtevæsenet var som så, og brandmandskabet regnede nærmest en ildløs for en behagelig afveksling i det stille hverdagsliv i den lille by. Nykøbing brandvæsen havde fra gammel tid tre sprøjter — bysprøjten — havnesprøjten og den såkaldte kirkesprøjte, den var helt fra anno 1728. De var mere sprøjter af navn end af gavn. Og disse sprøjter var i brug til omkring 1915, da nu afdøde manufakturhandler Søren Schibsbye begyndte at forbedre byens brandvæsen efter tidens krav. Brandvæsenets alarmering var før 1915 for den nulevende generation nærmest komisk; udbrod der brand, gik først brandtrommen igennem byens gader og slog alarm, så stillede vognene med vandtønder nede ved gadeposten og fik vand, og nåede de så frem til brandstedet, blev vandet øst i de store brandkar, så inden alle disse formaliteter var færdige, var ejendommen gerne nedbrændt ... Og til hver ejendom hørte små rødmalede læderspande på cirka 5 liter vand, som gik fra hånd til hånd ved slukningsarbejde. Disse spande ses på billedet sammen med kirkesprøjten fra 1728 og brand- og bytrommen fra 1780. Her skal også nævnes en anden brandforanstaltning, den såkaldte „tordenvagt“; ved det tredie tordenskrald mødte 8 af borgerskabet på brandvagt nede ved det gamle rådhus på Algade, og samtidig blev en mand sat på udvig i kirketårnet. Men engang svigtede denne geniale sikkerhedsforanstaltning fuldstændig. En borger,

*Nykøbings
bytromme
fra anno 1780*

Lars Thygesen, stod på vagt oppe i tårnet; da tordenbygen var overstået, gik han ned til sine kolleger ved sprøjtehuset. Kort efter kom en karl ridende på en skumklædt hest og spurgte bebrejdende, af hvilken grund ikke sprøjten var kommet ned til Rørvig, da husbonds gård var brændt ned. Nu måtte den gode Lars Thygesen indrømme, at han kun havde lukket lemmene op til lydhullerne mod syd, men havde glemt at åbne dem mod nord og derfor intet havde set ned over Rørvigkanten til. Sluttelig skal bemærkes, at der to gange om året blev afholdt sprøjtemønstring, som højtideligt blev bekendtgjort med opråb af byens trommeslager med bytrommen. Disse sprøjteprøver var en hel farce og blev nærmest betragtet som en forlystelse for unge og gamle; herom findes mange morsomme anekdoter. Og så var der byens natlige Argus-øjne, de gæve vægtere, de

havde påbud om at pibe i fløjten, når de opdagede ildløs. Men det kunne hænde, at disse lovens håndhævere ud på nattens små timer blev trætte og søvnige, de tog sig en lur i en kælderhals, for her var lunt, men i disse kælderhalse led vægterne tit deres Waterloo. En malerlærling opdagede en nat vor gode bys vægter sovende i en kælderhals, han fik anbragt en fiskekrog i kasketten og i kroge en lang sort sytråd, med et ryk hev han den guldtrissede kasket af den sovende, han vågnede og i halv-søvne greb han efter den, men den flyttede sig, nu tog han sin stok og ville sætte på den, men hvad i alverden var dog det? Kasketten løb jo hen over de toppede brosten og drejede ind ad ejendommens port, først inde i den mørke gård opdagede han nu malerlærlingens lyse tøj og blev klar over, han var bleven til grin. Men vor gode vægter må trøste sig med, at værre var det gået en kollega, ganske vist i København; her havde to studenter i skindkabudsen på en sovende vægter, også i en kælderhals, lagt en tot blå dyppet i petroleum, sat ild til og råbte af deres lungers fulde kraft; vægteren fløj op, peb i fløjten, fo'r ned ad gaden råbende: „Brand, brand“ med sin brændende skindkabus på hovedet.

Den nyere tids brande

Det bedste bevis på, at en ildebrand af borgerne til tider ikke toges så alvorligt, har vi, da gæstgivergården „Isefjorden“ brændte i 1880'erne; noget af det første, brandmændene foretog sig, var at redde et anker rom, som blev stillet an på fortovet til vederkvægelser for de mange ved ilden tørstige sjæle. Og inden ilden nåede hotelkøkkenet, spejlede man æg i lange baner, og masser af pålæg langede man ud ad vinduerne til gaden. En alvorlige brand, som de lidt ældre nykøbingensere endnu husker, var den store brand ved århundredskiftet, da den såkaldte „Brændergård“ gik op i luer. Ligeså da Ringholms stalde brændte mortensaften 1911, hvor mange dyr led flammedøden, og Anneberggårdens brand i 1920'erne. Og lad mig ikke glemme Nykøbings vartegn, „Grønnehave Mølle“, på Vesterbro ved byens hovedindkørsel; den brændte i 1922, en ny

mølle fra Bispebjerg ved København blev flyttet hertil, men ak, i sommeren 1941 galede den røde hane over denne mølle, og hermed var vindmøllernes historie i Nykøbing slut. Tidens krav lader sig ikke standse, et moderne motormølleri blev nu opført.

Dette var et lille overblik over ildens svøbe i Nykøbings historie. På baggrund af dette har de gamle vægtervers, som lød barnligt og lidt naivt, sin bitre ironi, når de gamle byvægtere ved mørkets frembrud tørnede ud og travede op ad datidens Algade, som i udseende var ganske lig en afsidesliggende landsbygade i vore dage. Uden for husene til hovedgaden lå de store møddinger, da der hørte avlsbrug til hver ejendom, og rendestenen løb midt i gaden. Færdedes borgerne ude om aftenen, måtte de i reglen have en lille hornlygte med, idet månen var den eneste gadebelysning bortset fra en tranlygte ved rådhuset. Når klokken var 10, slukkede de gode, gamle nykøbingensere tællepråsen, trak den sribede nathue ned over ørene, forsvandt i himmelsengens talrige dyner og lå og lyttede til vægteren, som ude på gaden råbte vindretningen og sang sit advarselsvers mod ildens fare:

Om I vil tiden vide,
husbonde, pige og dreng,
da er det på de tide,
man føjer sig til sengs.
Befaler eder herren fri,
vær klog og snild,
vogter lys og ild,
vor klokke er slagen ti.

Sophus Jensen.